ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 106 (16716)

2003 чылдың АВГУСТ 21, четверг

Ат салган шагы 19.00
Садар өртээ 3 рубль.

Чазак Даргазының ажыл-албаны

ХАРЫЛЗААНЫ КАТАП ТУРГУЗАР

Август 18-те ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Красноярскиде "Тудуг механизация" ажык акционер ниитилелиниң чиңгине директорунуң оралакчызы Н.М.Хряпко-биле ужурашкан.

Шаг-төөгүден бээр сурагжаан "Тудуг механизациязы" ААН-биле кады ажылдажылганың түңнелдерин чугаалажыры-биле аалдап келгенин аалчы дыңнаткан. "Тудуг механизациязының" УМ-18 деп салбыры Кызылга бактаап, чаа Шагаан-Арыгны тударыңга эки киришкенин ол дыңнаткан.

Тывага байырлалдар боон турар хүннерде биске келген аалчы республика тудугжуларының бергедеп турар айтырыгларын шиитпирлээринге дуза кадарын дыңнаткан. Биске келген аалчы хамааты тудугларны дүргедедиринге, Хову-Аксында кобальт бүдүрүлгезин катап тургузарынга дузалап болурун дыңнаткан.

Ш.Д.Ооржак харылзааларны катап тургузар күзелин, кады ажылдажылганы тургузарының аргаларын аалчыга дыңнаткан.

Сөөлгү чылдарда республикада тудуг ажылының калбарганын, ылаңгыя РФ-тиң Президентизи В.Путинниң келир чылын Тывага болур юбилейлер дугайында Чарлыы үнгенинге холбаштыр Тывага тудуг херээ улам улуг хемчээлге калбарар дээрзин сагындырган. Келир үеде Тывага тудуглар талазы-биле тендер садыглаашкынынга идепкейлиг киржиринче Красноярскиниң тудугжуларын Ш.Ооржак чалаан.

Бистиң тускай корр.

ТР-ниң Чазаанда

ЮБИЛЕЙГЕ БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы август 19-та болуп эрткен. Республика амыдыралынга ужур-дузалыг чээрби бир айтырыгны аңаа чугаалашкан.

Россия Федерациязының составынга Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылын болгаш Кызыл хоорайның тургустунганының 90 чылын байырлаар дугайында Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путинниң Чарлыын амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглер ажылдап кылыр организастыг комитеттиң болгаш ажылчын бөлүктерниң составының дугайында айтырыгны Чазак хуралынга чугаалашкан. Хемчеглер ажылдап кылыр оргкомитеттиң составында Чазак кежигүннери, ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының удуртукчулары болгаш өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар кирип турар. Организастыг комитетти ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак удуртур. Он алды ажылчын бөлүкту тургускан.

Россия Федерациязының составынга Тыва Республиканың бактаап киргениниң 60 чылының байырлалы 2004 чылда болур. Бо болуушкуннуң төөгүлүг, политиктиг болгаш культурлуг ужур-дузазын барымдаалааш, РФ-тиң Президентизи ук байырлалды федералдыг деңнелге демдеглеп эрттирерин Чарлыында айыткан. Ынчангаш Чазак бо чугула юбилейге белеткелди бүгү талазы-биле хынамчалыг чорудары-биле оргкомитетти тургускан.

Тыва Республиканың аграр лицейин тургузар дугайында айтырыгны Чазак кежигүннери сайгарып көрген. Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдаларының кампаниязының үезинде Шериг-оол Дизижиковичиге Сукпак суурнуң соңгукчулары мурнунда турган "Рассвет" совхозтуң баазазынга республиканың аграр школазын ажыдар дугайында чагыгны берген. Ооң улуг ужур-дузазын барымдаалааш,ону күүседирин чагыглар хемчеглеринде киирген. Амгы үеде чаа өөредилге черин ажыдар мурнунда турган совхозтуң администрация бажыңын эде дериири болгаш өске-даа ажылдар ында кидин түлүк чоруп турар,чаа өөредилге чылынга чедир доозары көрдүнген. Чаа өөредилге чылында аңаа Тыва Республиканың аграр лицейин ажыдарын Чазак хуралы шиитпирлээн.

Хүн чурумунда кирген өске-даа айтырыгларны Чазак хуралы чугаалашкаш, чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Бистиң корр.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2003 чылдың август 12-де № 359 Чарлыын езугаар республикага спортту сайзырадырынга эки ажылы дээш спорттуң болгаш күш-ажылдың хоочуну, Тыва Республика Орденинин эдилекчизи **Сюр-оол Хүргүлекович ОНДАРГА "Тыва Республиканың Арзылаң мөгези"** хүндүлүг атты тывыскан.

ДУЗАЛАКЧЫ МАЛЧЫН ӨГ-БҮЛЕ

Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, алдарлыг тудугжузу Маадыр-оол Лопсанның хонаш-турлаа аал хондурар, мал одарладырынга таарымчалыг черлерде. Мал ээзинге кандыгдаа ыяш тудуг-суурга хереглеттинер кылдыр ажыглаттынар. Ыгбаннар, чыраалар, калбакыяштар, ирик-ле эвес болза, ыяштың бүгү хевирин Маадыр-оол Егорьевич ажыглап турар. Ооң күзег-чазаа —Чаа-Хөлдүң Сарыг-Булунда.

Мал ажылынче киргеш, аныяктар, чоок кижилер болгаш чуржааттарын амыдыралдың көшкүн малчын овур-хевиринге өөнүң херээжен ээзи Вера Араптановна-биле кады ол ижиктирип турар. Күш-ажылдың хоочунунуң чылгы малын, хойөшкүзүн Аяна, Артур карактажып, дузазын бо хүннерде чедирип турар.

—Аяна мээң дуңмам-дыр. Күдээм Артур Шойдаа чүгле шээр мал эвес, инектерни безин сааптар. Оларның кайызы-даа малчын уктуг. Мал ажылын эки билир оолдар, кыстар-биле кады мал аразынга чоруурга, бо кижиге безин чиик болур-дур— деп, Вера Араптановна дузалакчы кадарчыларын мактады.

Аныяк дузалакчылар кады турупканда, чараш-даа, шуут бир баг чорду. Хойлар, хураганнар оларны ээзине берген. Олардан дезер туржук, чанынга туруптар, харын-даа эдерер.

Ол чорумал ажылынга Артур биле Аянаның салымныын херечилеп турар.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ чуруу.

Электри энергиязы

КЫЗЫГААРЛАП БЭЭР. ЧҮГЕ?

Буураашкынга таварышкан "Тывакоммунэнерго" күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези "Тываэнерго" ажык акционер ниитилелинге 124 млн.рубльдиң өрезин арттырып каан. Ол өрелерден аңгыда, ооң кырынга чаа 5 млн.рубль өре немежип келген, ол хүннүң-не өзүп орар.

Ол өрелерни улгаттырбас сорулга-биле, ооң иштинде электри энергиязын мөөңү-биле садып алыр федералдыг рынокту мурнунга "Тываэнерго" ААН бо чылдың август 20-ден эгелээш, Сибирьниң энергия системазының каттышкан диспетчер эргелелиниң негелдези-биле 1,7 млн.квт.шак электри энергиязының кызыгаарлаашкынын киирер. "Тываэнерго" ААН-ниң удуртулгазының адынга электри энергиязын бээрин кызыгаарлаарының дугайында телефонограмма доктаамал кээп турар. Эң сөөлгү негелдени август 18-те Сибирьниң каттышкан диспетчер эргелелиниң кол инженери Алексей Работин чоруткан. Ында айтып турарыбиле алырга, электри энергиязын кызыгаарлап берип тургаш, шуут өжүрерин болдурбас.

"Тывакоммунэнерго" ККБ-зи РФ-тиң "Буураашкын дугайында" хоойлузун үреп турар, амгы агар санда өрелерин төлевейн тургаш, "Тываэнерго" ААН-ниң акшазын "оорлап" ап, боттарының хереглелинге ажыглап турар. "Тываэнерго" ААН өске бүдүрүлге бүдүрүлгениң акшазын оор езу-биле ажыглап турарынга таарзынмайн, айтырыгны прокуратураның мурнунга тургускан. Үстүнде турар кол бүдүрүлгениң айтыышкыны-биле "Тываэнерго" ААН албадал-биле электри энергиязын кызыгаарлап бээр ужурга таварышкан.

Электри энергиязының хереглекчилери керээни "Тывакоммунэнерго" ККБ-зи чарган, кандыг-даа айтырыг тургустунуп кээр болза, конкурс эргелекчизи С.М.Сагаан-биле харылзажыр, тел: **3-10-21**. Ынчап кээрге "Тываэнерго" ААН-ниң ону харыылаар юридиктиг эргези чок. Кымның-биле керээни чарган силер, орта айтырыгны тургузуңар.

"Тываэнерго" ААН-ниң парлалга албаны.

ЧАА ШЕРИГ КОМИССАРЫ

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак республиканың чаа шериг комиссары Сергей Васильевич Тарулин-биле август 19-та ужурашкан.

Сибирьниң шериг округунуң организация-мобилизация эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы полковник Евгений Максимов республиканың чаа шериг комиссары С.В. Тарулинни Чазак Даргазынга таныштырган. Маңаа келир мурнунда Чита областың өөредилге-артиллерия полугунуң командири албан-дужаалга ол ажылдап турган. Тыва Республиканың шериг комиссары турган Михаил Фирсовтуң ажылынга Евгений Николаевич эки үнелелди берген. Михаил Михайлович үре-түннелдиг ажылдап келгенинден Тываның шериг комиссариадының ажыл-чорудулгазы элээн экижээн. ТР-ниң Чазааның деткимчезиниң болгаш дузазының ачызында ону чедип алганын демдеглээн.

Михаил Фирсов назы-харының аайы-биле курлавырже үнген.Михаил Михайлович чаа шериг комиссарының ажылынга боттуг дузаны чедирерин аазаан.

Ш.Д. Ооржак сөс алгаш, М.М. Фирсовка эки ажылы дээш өөрүп четтиргенин илереткен, чаа шериг комиссары С.В. Тарулинге чедиишкинниг ажылдаарын күзээн.

Бистиң корр.

ДЕПУТАТТАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Төлээлекчилер хуралында

2002 чылдың июньда Сүт-Хөл кожуунуң Төлээлекчилер хуралының депутаттары соңгуткан, оон бээр сес сессияны чыылдыргаш, 51 айтырыгны чугаалашкаш,чогуур доктаалдарны, шиитпирлерни хүлээп алган. Олар дээрге кожуунуң социал экономиказын хөгжүдеринге, чоннуң амыдырал-чурттал-газын экижидеринге хамаарышкан айтырыглар болур. Орта кожуун бюджеди, ооң күүселдези, социал-экономиктиг хөгжүлдениң төлевилели,кожуунуң Сүлде демдээниң, Тугунуң, алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылын байырлаарының дугайында болгаш өскедаа айтырыглар кирген. Сессияларга айтырыгларны белеткээринге, чугаалажырынга, шиитпирлерни хүлээп алырынга база доктаалдарда айыткан хемчеглериң күүселдезин хынаарынга депутаттар идепкейлиг киришкеннер.

Кожуунуң Төлээлекчилер хуралы кожуун чагыргазынга ажылдаар кадрларга чөпшээрел бээринче кичээнгейни күштелдирген. Чүге дээрге девискээрниң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээри олардан улуу-биле хамааржыр болгай. Кожуун чагыргазының баштыңының орадакчыларын, саң-хөө эргелелиниң, социал политика, көдээ ажыл-агый, экономика, культура, өөредилге, кадык камгалал килдистериниң албан-дужаалынга ажылдаар кадрларга, чамдык суму чагыргаларының даргаларынга томуйлаарынга чөпшээрелди берген.

Соңгукчулар кожуун хуралының депутаттарынга дыка хөй чагыгларны берген, оларның саны ниитизи-биле 80 чедип турар. Теве-Хая—Суг-Аксы аразының автооруун асфальтылаары, автобус аргыжылгазын экижидери, Хемчиктиң эриктерин быжыглаары, уруглар ойнаар шөлдерни эки дериири, Суг-Аксы суурда спорт комплекизин херимнээри болгаш өске-даа амыдырал-чурттал-гага чугула чагыглар кирген. Чагыгларны күүседириниң хемчеглерин ажылдап кылган, оларны амыдыралга боттандырар дээш депутаттар ажылдап турар. Автобустар аргыштырылгазын экижидер хемчегни алыр бижикти кожуун чаргыргазының баштыңынче, Суг-Аксы суурнуң кудумчуларынга сайгылгааннар кылыр, өрт кезээнге акша дузазын чедирер дилегни болгаш өске-даа удуртукчуларже чүнү кылырының талазы-биле дыңнадыгларны чоруткан.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседир дээш депутатттар З.О. Ховалыг, Н.Ы. Серен-Доржу, А.С. Монгуш болгаш өскелер-даа биче эвес ажылды чорудуп турарлар. Депутат негелделериниң 73 хуузу күүсеттинген, артканнары удавас амыдыралга боттаныр. Депутаттарга берген чагыгларны, депутат негелделерин күүседир дээш тус черниң Төлээлекчилер хуралы соңгукчулар, бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчулары-биле багай эвес ажылдап келген, моон соңгаар-даа ону чорудар.

Тус черниң Төлээлекчилер хуралының адрезинге чондан, организациялардан, удуртукчулардан 29 чагаа-бижик келген. Оларның чээрби биринге чогуур харыыларны берген. Суг-Аксы суурда чаа туткан Культура бажыңынга Александр Ондарның адын тыпсыр, кожуун төвүнге күрүне аптеказын ажыдар, Ак-Даш суурга алды харлыг уруглар өөренир школаның капитал септелгезин чорудар акша айтырыы ам-даа шиитпирлеттинмээн. Төлээлекчилер хуралы чоннуң чагаа-бижиктери-биле ажылды кичээнгейлиг көөрүнче сагышты салган.

Кожуунуң Төлээлекчилер хуралынының ажыл-чорудулгазын хоойлуларга дүүштүр улам ханыладыр сорулга-биле республика найысылалында яамылар болгаш ведомстволар, чамдык кожууннар-биле аргадуржулга солчулгазын чорудуп эгелээн, моон соңгаар Тывадан дашкаар девискээрлериниң депутаттары-биле сырый харылзааны тудар бодалдыг бис. Кожуунуң хурал даргазы ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының тургусканы чөвүлелдиң кежигүнү болуп турары бистиң ажылывыска деткимче болур.

Бистиң бир чугула деп турар үүлүвүс болза, кожуунуң мурнунда салдынган социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээрде, суму чагыргалары-биле бир демниг, сырый харылзаалыг ажылдаары деп санап турар бис. Ынчангаш ынаар кол сагышты салып келген, моон соңгаар-даа салыр бис.

Тус черниң Төлээлекчилер хуралы тургустунганындан бээр бир чыл болган, бо үениң дургузунда бодунуң ажыл-чорудулгазын шуудадыр дээш тодаргай хемчеглерни алган түннелинде чамдык ажылдар кылдынган.

Макар ДОНГАК,
Сүт-Хөл кожуунуң Төлээлекчилериниң тус чер хуралының даргазы.

СИЛЕРНИҢ КЕЛИР ҮЕДЕ ПЕНСИЯҢАР

Парлалга конференциязы

Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбыры республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле парлалга конференциязын средада, август 13-те, эрттирген. Аңаа республика девискээринде камгалалдыг кижи бүрүзүнүң хуузунда агар санының байдалының дугайында дыңнадыгларны, күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээн ап турар, моон соңгаар пенсияның мөөңнеп чыыр акша-хөреңгилеринде инвестиция портфельдиг болгаш удуртукчу компаниялыг камгалалдыг кижилериниң шилилгезиниң дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

2003 чылда Тыва Республикага Пенсия реформазын боттандырарының болгаш ону чорударының кол чадаларының дугайында айтырыгга хамаарыштыр илеткел-тайылбырны Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбырының даргазының оралакчызы Алла Кысооловна ХУРУМА, камгалалдыг кижилерни медеглээри болгаш хуузунда агар саннарның байдалының дугайында дыңнадыгларны тарадып чорударының дугайында тайылбырны Наталья Семеновна ЕМАШЕВА, удуртукчу компанияларның болгаш инвестиция портфелиниң шилилгезиниң дугайында дыңнадыгны инвестиция талазы-биле бөлүктүң удуртукчузу Чимис Эрес-ооловна МОНГУШ кылган.

Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбыры 2003 чылдың август айдан эгелеп республиканың девискээринге Россия Федерациязының Пенсия фондузунда камгаладылгалыг кижи бүрүзүнүң хуузунда агар санының байдалының дугайында дыңнадыгларны чорудар. Дыңнадыгларны күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээн алыр эргелиг ажылдап турар хамаатыларга болгаш назы-хары тодаргай: 1953 чылда төрттүнген база оон биче назылыг эр кижилерге, 1957 чылда төрттүнген база оон биче назылыг херээжен кижилерге чорудар. Оларның саны бистиң республикада 103 муң кижи.

Дыңнадыгларны чурттап турар черлериниң аайы-биле хамааты бүрүзүнге бодунга тыпсыр. Тыпсып шыдаваан дыңнадыгларны кожууннарда пенсия эргелелдеринче чорудар. Күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээн алыр эргелиг хамаатылар кандыг-бир чылдагаан-биле 2003 чылдың сентябрьге чедир алыр ужурлуг дыңнадыгларны албайн барган болза, бо айтырыг талазы-биле чурттап турар черлериниң аайы-биле пенсия эргелелдеринге баар.

Дыңнадыгларда 2002 чылдың түннелдери-биле күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээн акшаландырарынга хереглээр пенсияның мөөңнеп чыыр акша-хөрегилериниң дугайында медээ база пенсияның камгалал кезээн акшаландырарынга хереглээр камгалал дадывырлар дугайында медээлер бар. Бир эвес хамаатының агар санында камгалал төлевири база пенсия чыылдазы кирбээн азы чок, азы болза, хамаатының бодунуң манап, санап ап турганындан эвээш болза, бо талазы-биле ажыл берикчизинге айтырыгны тургузар, чүге дизе хоойлу езугаар ажыл берикчизи ажылдап турганнар дээш харыысалгалыг, олар дээш камгалал дадывырын шилчидип турар ужурлуг. Бир эвес камгалалдыг кижи ук айтырыгны организацияга шиитпирлеп шыдавас болза, пенсия органнарынче азы суд таварыштыр шиитпирлээр апаар.

Пенсияның мөөңнеп чыыр кезээн алыр эргелиг хамаатыларның алыр ужурлуг дыңнадыг-пакеттеринге пенсияның мөөңнеп чыыр кезээнде турар саң-хөөңү кайы удуртукчу компанияга бүзүреп турарының дугайында билдириишкин бланкызын база кошкан. Бланкыны долдургаш, бүзүрээн удуртукчу компанияларже чорудуп болур. Удуртукчу компанияларның конкурузу 2003 чылдың сентябрь 1-ден 4-ке чедир эртер. Ынчангаш Россияның Пенсия фондузу-биле керээ чарып алган, пенсияның мөөңнеп чыыр кезээниң саң-хөөзүн бүзүрээн компанияларның ниити саны октябрь эгезинден бээр билдинер. Конкурс төнген соонда, хоойлу езугаар 30 хонуктуң дургузунда Пенсия фондузу тиилекчи компаниялар-биле керээ чарар. Бир эвес ол үениң дургузунда удуртукчу компания керээ чарып шыдавас болза, ону тиилекчи деп санавас. Бир эвес хамааты тиилекчи деп санаттынган компанияны шилип алган болза, бланкыда долдуртунган билдириишкинни чурттап турар чериниң аайы-биле 2003 чылдың октябрь 15-ке чедир пенсия эргелелдеринге киирер.

Бо таварылгада билдириишкинде салган хол үжүү РФ-тиң Негелде кодекизиниң 3 пунктузунуң 185 үүлүнге дүүштүр нотариуска шынзыттынган турар ужурлуг, ынчангаш чурттап турар чериниң аайы-биле Пенсия эргелелдеринге боду аппарып бээр азы почта таварыштыр чорудуп болур. А бир эвес камгалалдыг хамааты Россия Федерациязындан дашкаар чурттап турар болза, РФ-тиң элчин чериниң даргазы билдириишкинни шынзыдып, ат салыр азы Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң ат салганын шынзыдар дугайында керээ чарып алган органнарынга (организация) барып болур. Ындыг организацияларның санын камгалалдыг кижилерге тускай дыңнадыр.

Ындыг-даа болза удуртукчу компанияларны шилип алыры хамааты кижиниң эргези, а хүлээлгези эвес. Бир эвес ол 2003 чылда күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээн кайы компанияга шыгжадып алырын шиитпирлеп шыдавас болза, ооң саң-хөөзү күрүне эргелелдеринге артып каап болур. Бо таварылгада пакет-бланкыда билдириишкинни долдуруп чорутпас, а ол ажылдарны күрүнениң удуртукчу компаниязы – Внешэкономбанк чорудар. Силерниң келир үеде пенсияңар дээш күрүне харыылаар апаар, ол дээрге пенсияны мөөңнеп чыырынга бедик үнелел.

Албан пенсия камгаладылгазынга камгалал дадывырларын ыяап төлээри

Албан пенсия камгаладылгазын кылып турарлар дээрге: 1)ажылдакчыларынга төлевир кылып турарлар, оларның аразында организациялар, хуу сайгарлыкчылар, күш-ажыл кылып турарлар; 2) бот-тускайлаң хамаатылар (хуу сайгарлыкчылар, болчукчулар, хуузунда детективтер, хуузунда практика-биле ажылдап чоруур нотариустар).

Назылап кырааны дээш күш-ажыл пенсиязын тыпсырда, камгалал стаж 5 чылдан эвээш эвес турары албан. Камгалал стажче ажылдап турган үелери азы өске ажыл-агый кылып чорааны кирер, ынчан Россия Федерациязының Пенсия фондузунче камгалал дадывырын төлеп турганын барымдаалаар.

Күш-ажыл пенсиязының хемчээли хамаатының күш-ажыл кылып чораан үезинде Россияның Пенсия фондузунче камгалал дадывырын шилчидип турганындан хамааржыр, ооң мурнунда дег, күш-ажыл стажының хөйүнден база ай санының шалың акшазындан хамаарышпас.

Күш-ажыл пенсиязының камгалал кезээниң хемчээли камгалал дадывырларының агар санче кирген хемчээлинден, камгалалдыг кижи дээш пенсияның ол кезээн ооң бүгү күш-ажыл кылып турган үезинде акшаландырып (пенсия капиталының санажылгазы) турганындан хамааржыр. Бо таварылгада пенсия капиталының санажылгазы хамаатының күш-ажыл пенсиязын ооң мурнунда эде санаанының соонда, пенсияның бо кезээнге эде санаашкынны камгалал дадывырының киргени-биле кылдырып ап болур эргелиг.

Күш-ажыл пенсиязының мөөңнеп чыыр кезээ дөмейлешкек чурум-биле санаттынар. Ооң хемчээли камгалалдыг кижи дээш пенсияның ол кезээн акшаландырарынче кирген камгалал дадывырларындан база инвестиция орулгазындан хамааржыр. Ынчап келирде, камгалал дадывыры төлеттинмээнде база үе-шаанда азы чартык-чамдыы шилчиттинген болза, камгалалдыг кижиниң пенсия эргелерин хажытканы болур, өскээр чугаалааргa, ажылдап турар хамаатының пенсия эргелерин хажытканы ол. Бир эвес камгалал дадывырын төлевейн баар болза, кандыг шаптараазыннар туруп болурул: 1) Күш-ажыл пенсиязын алырда, чогуур херек стажы чок болур. Бо айтырыг пенсия назыны четпейн, эрте пенсия үнер (аар ажылдар кылып чораан, Хоойлуда көрдүнгени-биле күш-ажыл пенсиязын эрте ап эгелээр эр-даа, херээжен-даа кижилерге ол ажылга 12,5 база 10 чыл үзүктел чок ажылдааны дээш, 25 база 20 чыл камгалал стаж) деп турар хамаатыларга улуг шаптараазынны үндүрүп болур. 2) Камгалал дадывырын чедир эвес азы чартыын төлеп турган болза, күш-ажыл пенсиязының камгалал база мөөңнеп чыыр кезээниң хемчээли эвээжеп болур; 3) камгалал дадывырларын үезинде төлевес болза, санажылга пенсия капиталын индексастап турда, ооң түңү эвээжей берип болур.

Камгалал дадывырларының төлевириниң дугайында хүлээлгени боттандырары-биле төлеттинмээн календарьлыг хүн бүрүзү дээш ажыл берикчизинге хөөңү онаап турар. База ол ышкаш камгалал дадывырын шилчитпейн база чедир төлеттинмейн тургаш шилчидилгениң баазазын кудулаткан таварылгада, камгалал дадывырының шилчидилгезинде шын эвес үүлдер болур болза, торгаалды онаар. Бир эвес камгалал дадывырларын төлээринден ойталаан болза, кеземче херээн оттурар.

Чимисмаа МОНГУШ.

ТР-ниң Чазааанда

ТҮҢНЕЛИН ҮНДҮРГЕШ...

Август 12-де ТР-ниң Чазааның хуралынга республиканың тудуг комплекизиниң бо чылдың 7 айында кылып чоруткан ажылының түннелин үндүрген.

Сөөлгү чылдарда республиканың тудуг адырының экономиказының структуразында эде тургустунуушкун болган, бүдүрүлгелер турумчуп, ажылагыйны чорударының чаа аргахевирлеринче киргенин демдеглээн. Өнчүнүң реформазын дүргени-биле чорутканындан биче бизнестиң бүдүрүлгелери болгаш организациялары дүргени-биле тургустунуп турар. Рыноктуң негелдези-биле республикада күрүне экспертизазы, лицензия архитектура-тудуг хайгааралы болгаш өртектер тургузарының органнары тургустунган.

2003 чылдың январь-июльда кол капиталга инвестицияның ниити хемчээли 268 млн.рубль болган, азы эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 3,5 хуу хөй болган. Кызыл хоорайда 1000 номерлиг АТС-6-ны, 24 аал чурттаар чуртталга бажыңын, күрүне лицейинде немелде тудугну, Сукпак, Самагалдай, Каа-Хемде ийи аал чурттаар чуртталга бажыңнарын ажыглапга киирген.

2003 чылдың март 4-те ТР-ниң Чазааның доктаалы-биле ажыглалга кирер ужурлуг турган тудуг объектилери, керээлиг организацияларның ажылды чедир организастап шыдавайн барганындан ажыглалга кирбээн: Кызыл партизаннар кудумчузунда төп чылыг дамчыдар пункт, кырганнар болгаш инвалидтер бажың-интернадында немелде тудуг, Кызыл хоорайда 27 аал чурттаар чуртталга бажыңы, Сукпак суурда чунар-бажың, Каа-Хем суурда АТС. Тендер комиссиязының шиитпири-биле Кызылда төп чылыг дамчыдар пунктунуң, Каа-Хем суурда АТС тудуунга ажылдап, керээлиг организацияларны тудуг-монтаж ажылдарын чорударындан хостааш, катап тендер садыглаашкынын чоруткаш, чаа керээлиг организацияларны тургускан.

Эң-не эки ажылдап турар организацияларга "Тудугжу", "Восток", "Остов", "Школьник", "Хемчик", "Херел" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилгелер хамааржыр, олар Кызыл хоорайда хөй аал чурттаар чурттталга бажыңнарын тудуп турарлар. Ооң-биле чергелештир Сукпак суурда чунар-бажың, Пушкин кудумчузунда чурттталга бажыңын, хоочуннар бажың-интернадында немелде тудугну, аэровокзалдың тудугларында ажылдап турар керээлиг организацияларның четпес ажылын айыткан.

Республикада тудуг материалдарын бүдүрүп үндүрери чоорту көвүдеп кел чыдар. 2002 чылдың бирги чартыында "Жилье" КХЭ 332 муң туйбуну бүдүрүп үндүрген болза, бо чылдың бирги чартыында 830 муң чедирген. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, дилиг материалдарын болгаш чазаан кылыглар дыка өскен. Бо хүннерде бажың тудар комбинатты эде тургузуп, техниктиг хандырылгазын чаартыр ажылдар шалыпкын чоруп турар. Бир чылда 15 млн.туйбу бүдүрүп үндүрер туйбу заводунуң төлевилел документилерин белеткеп турар.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле ТР-ниң Чазаа доктаалды хүлээп алган. Федералдыг бюджеттен акша чедип кээрге, кырганнар болгаш инвалидтерниң бажың-интернадынга немелде тудугну акшаландырарын, бизнес-төптүң тудуунуң төлевилел-дөзевилел документациязын бээриниң айтырыын шиитпирлээрин хамаарылгалыг яамыларга, ведомстволарга даалганы берген.

Сергей ХЕРТЕК.

КЫЗЫРЛЫЫШКЫН БАР

ТР-ниң Чазааның хуралынга бо чылдың чеди айларында республика девискээринге болган кем-херек үүлгедиишкиннериниң талазы-биле ИХЯ-ның ажылын дыңнап чугаалашкан.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, криминалдыг милицияның шугуму-биле кем-херек үүлгедии 30,4 хууга кызырылган, ооң иштинде онза аар кем-херек үүлгедии — 26,5 хууга, ооң кем-херек үүлгедииниң структурында үлүү — 72,4 хуудан 47,2 хууга чедир кызырылган. Өжегерээн кижиниң амы-тынынга чедери 15,1 хуу, күштээшкин — 9,3 хууга, үптээшкин — 12,4 хууга кызырылган. Ниити кем-херек үүлгедиин ажыдып тывары 33,6 хуудан 48,5 хууга чедир өскен. Хөй-ниити черлеринге кем-херек үүлгедиглери 15,9 хууга кызырылган.

Эрткен чеди айларның иштинде экономика адырларынга 383 кем-херек үүлгедиглери тодараттынган, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 43,3 хуу хөй болуп турар. Хоойлуга чөрүштүр сайгарып турган 150 тонна арага продукциязын хавыргаш, 35 кеземче херээн оттурган. Оперативтиг профилактика ажылдарын комплекстиг чорутканының түннелинде, 65 кем-херек үүлгедиин ажыткан, дилээшкинге турган 22 кем-херек үүлгедикчилерин туткан, 115 боо-чепсекти хавырган, наркотиктер сайгарып турган 346 фактыны тодараткан, 81 кг наркотиктерни хавырган.

Ооң-биле чергелештир республикада чамдык кем-херек үүлгедиглери өзүп турары билдинген, ылаңгыя амыдыралчурттталга байдалынга болуп турар кем-херектер. Арагалаашкынның түннелинде кем-херек үүлгедип турар кижилерниң саны 14,3 хууга өскен. Чыл эгезинден бээр назы четпестер 257 кем-херекти үүлгеткен, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 3,6 хууга өскен.

Бистиң корр.

ТӨЛЕПТИГЛЕР ИЛЕРЭЭН

ТР-ниң Чазааның 2002 чылдың ноябрь 6-да хүлээп алган доктаалын амыдыралга боттандырар сорулга-биле "2002 чылдың эң эки барааны" деп конкурстуң түннелин үндүрген.

Конкурстуң түннелин үндүрген комиссияның шиитпирин ТР-ниң Чазаа бадылаан. Конкурска өнчүнүң янзы-бүрү хевирлериниң, бараан бүдүрүкчүлери 138 янзы-бүрү хевирниң бараннарын киирген.

Бирги чергениң диплому-биле "Тывамебель" КХЭ, "Принт" КХЭ болгаш чоннуң ус-тывыш болгаш белек кылыр "Суй-Белек" ККБ-зи төлептиг болган. ТР-ниң Чазааның ийиги чергениң диплому-биле Кызылда караа көрбестерниң өөредилге-бүдүрүлге чери, Кызыл хоорайда өөреникчилерниң аъш-чем белеткээр комбинады, "Сеткил" КХЭ шаңнатканнар. Үшкү чергениң диплому-биле — Кызылдың дааранылга фабриказы, "Ампир" мастерскаязы, хуу бүдүрүлге "Хертек А.К." (Кызыл) төлептиг болганнар.

Шаңналдыг дипломнарны "ЭДОММИ" КХЭ-ге, хуу сайгарлыкчы К.А.Нанеташвили болгаш өг-бүленің кукла театры "Куулар"-га тывыскан. ТР-ниң Чазааның тускай шаңналын Кара-Хөлден сайгарлыкчы Мария Хертекке тывыскан. Дипломнардан аңгыда, конкурстуң тиилекчилеринге тывыскан акша шаңналының ниити түнү 600 муң рубль болган.

Бистиң корр.

Үер соонда

ТҮР ОРУКТАР

Июль айның 24-тен эгелээш 30-ге чедир республиканың девискээринге үргүлчүлелдиг чаашкынның түннелинде, өлшык көрдүнген хемчээлинден 428 хуу хөй дүшкен. Ооң түннелинде республиканың иштики автооруктарынга үер-халап улуг үрегдээшкиннерни болдурган. Республика иштинде чамдык чурттакчылыг суурлар-биле автотранспорттуң аргыжылга оруктары үзүлген турган. "Тыва автоорук" эргелелиниң талазындан шалыпкын хемчеглерни ап тургаш, аргыжылганың түр оруктарын тургускан. Үер-халаптың республиканың автооруктарынга чедирген когаралын, ону кылыр талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарын кысказы-биле чугаалап бээрин "Тыва автоорук" эргелелиниң кол инженери Кызыл-оол Мыйдорович Сарыглардан диледим:

— Ниитизи-биле республика иштинде 16 км автоорук колдуу үрелген, ооң иштинде 0,5 км асфальтылыг автоорук, суг эрттирер 48 погон-метр демир-бетон хоорзалар, бир көвүрүг шуут үрелген болгаш ийи көвүрүгнүң чагылары ушкан, орук шимчээшкинин таарыштырарынга көрдүнген 600 погон-метр, азы 4200 кубометр чагылар үрелген. Автооруктарга болгаш аңаа хамааржыр тудугларга чедирген когаралдың ниити хемчээли 20,500 муң рубль чедип турар.

Республика девискээринде 14 автооруктарга үер-халап улуг үрегдээшкиннерни болдурган. Чамдыктарын тодаргайлап чугаалаарга мындыг: Кызыл — Ак-Довурак аразында автоорукта 1549,6 муң рубльдиң, Чадаана — Хандагайты аразында автоорукта 1636,6 муң рубльдиң, Кызыл — Хову-Аксы аразында 1882,6 муң рубльдиң, Самагалдай — Ак-Чыраа аразында 1472,0 муң рубльдиң когаралын автооруктарга чедирген. Суурлар аразында автооруктарга байдал база нарын болуп артпышаан. Бай-Хаак — Владимировка аразында 442,7 муң рубльдиң, Элегес-Аксы биле Кочетово аразында 607,8 муң рубльдиң, Бай-Хаак — Элегес аразында 292,1 муң рубльдиң ажылдарын автооруктарга кылыры негеттинип турар. Автооруктарга үер-халаптың чедирген үрегдээшкиннериниң ниити когаралы 12461 муң рубль четкен.

Орук тудугларынга үер-халаптың чедирген когаралын санап, түннеп үндүрген. Ниитизи-биле 7 көвүрүглер, 4 суг быжыглаашкыннары үрегдээшкиннерге таварышкан. Таңды кожууннуң Арголик хемде көвүрүгнү суг алган, чедирген когаралы 1330 муң рубль, Барыын-Хемчик кожууннуң Аянгаты хемде көвүрүгнү суг аппарган, катап кылырынга 1060 муң рубль херек. Ол суур-биле автоорук харылзаазы үзүлген. Чадаанада суг дамбазын үер үрегдээн, когаралдың түнү 1330 муң рубль болган. Таңдының Шанган, Элегес, Дүрген хемнерде көвүрүглер үрегдээшкиннерге таварышкан. Үер-халаптың автоорук тудугларынга чедирген когаралының ниити түнү 8041 муң рубль четкен.

Сөөлгү чылдарда бистиң республиканың девискээринде автооруктар мындыг улуг үер-халапка таварышпаан. Ниити когаралдың түнү 22 млн.рубль четкен. Ол автооруктарны, көвүрүг тудугларын катап тудуп тургузар акша-хөреңги "Тыва автоорук" эргелелинде чок. Бо чылын автоорук тудугларынга көрдүнген акша үезинде керээлиг бүдүрүлгелерже чоруй барган болгаш ооң хөй кезиин шиңгээдип апкан, саң-хөө курлавыры колдуу төнген. Үер-халаптың хенертен чедирген когаралын дүрген кылып доозары-биле ТР-ниң Чазаандан 20502 муң рубль-биле дузалаарын диледивис.

"Тыва автоорук" эргелели үер-халаптан үрелген автооруктарга түр аргыжылганың оруун тургузуп, Республика Хүнү, Наадым-2003-түң байырлалының киржикчилериниң аргыжылгазын чедимчелиг организастаан.

Сергей ХЕРТЕК.

КОМПЕНСАЦИЯНЫ ТӨЛЕП ЭГЕЛЭЭН

2003 чылда Россияның күрүнениң камгаладылга черинче миллион ажыг хамаатылар, 1992 чылдың январь 1-ге чедир көрдүнген камгаладылганың керээ езугаар чыылдазының баш бурунгаар компенсациязын төлеп бээриниң дугайында дилегни киирген.

2003 чылдың июль 25-ке чедир Роскүркамгаладылга черинче 1038494 кижи 736472311 рубльдиң компенсациязын төлеп бээриниң дугайында айтырыгны тургускан. Нижний хоорайда, Ростов области, Краснодар крайда, Москва облазында, Башкортостан Республикада, Свердлов, Киров, Воронеж, Пенза областарда, Татарстан Республикада ол төлевирлерни бедик деңнелде чорудуп турар.

1992 чылдың январь 1-де Роскүркамгаладылга, камгаладылганың чыылда кезээниң керээзинге 52,5 млн.рубльдиг турган. Программага дүүштүр хамаатыларга компенсация дээш төлээн акшаның түнү, баш удур санаашкыннар-биле алырга, 30 млрд.рубль чедип турар. "Бо программаның күүселдези дээш Роскүркамгаладылга хамаатыларның иштики өрезин төлеп бээринге, күрүнениң бүзүреттирген агентизи хевирлиг болуп турар. Роскүркамгаладылга акционер хевээр артып каар" — деп, Роскүркамгаладылганың стат-секретары Игорь Игнатьев чугаалаан.

Амгы үеде чурттуң бүгү девискээринде баш удур компенсация төлеп бээри-биле Роскүркамгаладылганың 2054 пунктулары ажылдап турар. Алыр ужурлуг кижилер херек документилерин белеткеп алгаш, ооң иштинде банкыга агар санын ажыткаш, Россияның девискээринде ону төлеп берип турар кайы-даа пунктуга чеде бергеш, төлеттирип ап болур. Компенсацияны хоойлу езугаар чүгле РФ-тиң хамаатыларынга төлеп берип турар. Бюджеттиң акша-хөреңгизин РФ-тиң Казначействозу Роскүркамгаладылганың долдурган документилеринге үндезилээш, алыр кижиниң агар санынче шилчидип бээр.

Роскүркамгаладылганың Тыва Республикада эргелели дараазында түннерге компенсацияның баш удур төлевирин чоруткан:

— 2002 чылда 674127 рубльди төлээн;

— 2003 чылдың август 1-ге чедир 417583 рубльди төлээн.

Хууда камгаладылганың керээ езугаар чыылда кезээниң баш бурунгаар компенсациязын төлеттирип алырының талазы-биле айтырыглыг кижилер немелде тайылбырны болгаш сүмелерни Роскүркамгаладылганың Тыва Республикада эргелелинден ап болур.

Адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 15. Тел.: 1-32-96, 3-67-07, 3-86-72.

Кожууннарда Роскүркамгаладылганың төлээлери база бар.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

НОМЧУКЧУЛАР ҮЗҮЛБЕС

Чеди-Хөл кожуунну төп библиотеказының номчулга залынга кайы-даа үеде бааргa, үениң негелдези-биле дериттинген өрээлдерде номчукчулар эмгежок хөй болур. Оларның аразында аныяктар, пенсионерлер арбын, номчуттунган, бижиттинген олурарлар.

Аида Комбуга удурткан Хову-Аксының чогаалчы, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү чораан хоочун башкы Корода Даржааевич Оюн аттыг төп ном саңының аныяк коллективи номчукчуларны эвилеңээлдек уткуп ап турарлар. Номчулга залы делгем, чырык, кезээде-ле арыг-силиг. Библиотекарьлар Д.Н. Балажык, А.Х. Чыргал, А.А. Соскал хүлүмзүрүг, эптиг-чөптүг сөстери-биле номчукчуларны уткуп аарын магададым.

Номчулга залынга кирип кээрге-ле, «Номчукчулар залын ажыглаарының дүрүмнери» деп чараштыр тода бижээн булуң кижиниң кичээнгейин хаара туда бээр. «Кадык овур-хевир дээш», «Таакпылаары хоралыг», «Наркомания—кадыкшылывыс дайзыны», «Тывам — делгем, Тывам — чараш, Тывам — ыдык» дээш, оон-даа өске булуңнарны дерип каастаан.

Бо-ла бүгү булуңнарны, хана солуннарны чараш, көрүштүг кылдыр төп ном саңының чурукчу-бижикчизи Владлен Тюлюш кылган. Методист Саяна Дандаа, литература килдизиниң эргелекчизи Шолбана Соян дээш, ниитизи-биле аныяк, чалыы коллектив эр хейлер!

Журналистер, чогаалчылар, суурнуң хүндүлүг хоочуннары-биле доктаамал ужуражылгаларны эрттирип турарлар. Ийи холу чок, бийирни, карандашты, фломастерни аксынга ызырып алгаш чуруттунар, өзүп олурар аныяк талантылыг чурукчу Сылдыс Соянны тускай чалап алгаш, уттундурбас ужуражылганы номчукчулар-биле эрттиргеннер.

Бо-ла бүгү ужуражылгаларның база бир организакчызы төп ном саңынга адын тывыскан Корода Оюннуң өөнүң ишти — олут орбас, чыдын чытпас, кезээде-ле арын-шырайындан хүлүмзүрүг чырыткыланып чоруур Чечек Тюлюшевна изиг шайын, амданныг хуужуурларын доктаамал сөңнеп чоруурун канчап уттур боор.

Черле ынчаш ам-даа Корода Даржааевичиниң бажыңындан чогаалчы, журналист эш-өөрү үзүлбес. Ол келирде, үш-дөртү-биле четкилеп кээр. Бо берге үеде безин Чечек Тюлюшевна оларны улуг өөрүшкү-биле уткуп-хүлээп, паш-савазының кырындала турар. Ол түвексинмес-даа, бар аъш-чеминиң дээжизин өөнүң иштиниң эштеринге сөңнээрин магададым. Ооң чемзиг, бир-ле тускай амданныг чеминиң айдызы ам-даа мээң аксымны артыжап чоруурун чажыргаш чоор мен.

Республиканың дыка хөй кожууннарының библиотекаларынга кирген мен. Ынчалзадаа Хову-Аксының төп библиотеказы культурлуг хандырылга, арыг-силии, дериттингени-биле өскелерден ылгалып турарын эскердим. Төп ном саңының доктаамал «аът өдээ кевирбес» номчукчуларынга Орлана Монгуш, шүлүкчү Константин Хангай, Светлана Агбай-оол, Байыр-оол Белекпен, Сергей Бакуля хамааржыр.

Хову-Аксының төп ном саңының найыралдыг аныяк коллективинге моон-даа соңгаар ол-ла туружун салбайн, ожук одаа чалбыышталдыр хып чоруурун, чогаадыкчы, чаартыкчы дилээшкиннер үзүлбейн чорзун деп йөрээп, күзеп каалыңар.

Кызыл-оол КУУЛАР.
Хову-Аксы суур.

АЧЫ-БУЯННЫГ

Амгы үеде машина-техника көвүдээн-даа болза, аргыжылга айтырыы кол черде чоруп турар.

Ыңай-бээр чорук кылыр дээн кижилер колдуунда хуу машиналарга аргыжып турар. Чайның изиинде, кыштың соогунда бачым-далаштыг, аарыг-аржыкка туттурган, кандыг кижилер турбас дээр.

Бистиң Кызыл-Тайга суурдан кожуун төвү Суг-Аксынче чоннуң чоруу хүн бүрү үзүлбес. Чорумал машинага олурарга, дедир чанары база бергедей бээр. Бистиң суурда садыглар бар-даа болза, бараанның өртээ кожуун төвүнден улуг, ынчангаш чон ол-даа болза, чиик өртектиг аъш-чем, бараанны оон колдады садып ап турар.

Суурда автобустуг өг-бүле бар. Ол болза Геннадий Монгуштур. Мооң мурнунда «Кызыл-Тайга» совхозтуң дуржулгалыг чолаачызы чораан. Ам хуузунда автобус садып алгаш, бодунуң чонун ыңай-бээр аргыштырып турар. Кызыл-Тайга – Суг-Аксы аразында чаңгыс чоруп турар «хөлге» ол.

Геннадий Опаан-оолович бо чылын 40 харның бедиин харап турар, оол, кыс — ийи уругнуң төлептиг адазы. Өөнүң ишти Кежик Сергеевна — суурда хөрээженнер чөвүлелин билдилиг удуртуп, ажылынга бердинген кижилерниң бирээзи. Шаннал-макталга төлептиг болуп ажылдап чоруур. Өг-бүле эпнайыралдыг болганда, амыдырал база каас-чараш эки болуру чугаажок.

Аян-чорукчулар кайнаар-даа баар дизе, Монгуш чажам дивес. Ында-мында кижилерниң алыр чүүлдери, ол кижи, бо кижи чыдып калган деп ончалап, санап тургаш, дөгерезин олуртуп алыр чаңчылдыг кижи. Чонунуң өөрүшкүлүг сөстерин хөрек сыңмас кылдыр хүлээп алган чолаачыларның бирээзи. Өскен-төрээн чер-чуртунга ачы-буянын көргүзүп, чонунга макталдыг ажылдап чоруур кижини суму, кожуун удуртукчулары кичээнгейге алза артык эвес боор.

Сандю ТЮЛЮШ.
Суг-Хөл кожуун.

КҮЗЕЛ БАРДА

Бир-ле хүн ажыл соонда бажыңга чедип кээримге, мени школага кел диген болган. Өгбүлелиг, улуг-даа апарган болзумза, иштимде девидексеп-даа, мындыг мен. Чеде бээримге, башкыладып чораан башкым чазык-чаагай хүлээп алгаш: "Суурнуң хөрээженнериниң ортузунга ажыл чорудар дарга болур сен» — деп мындыг. Дораан-на: «Шыдавас боор мен, башкы» —дидим. «Шыдавас деп чүве кажан-даа чугаалава, кымдаа кижини белен кылдыр белеткеп кагбаан болгай, күзелчүткүл, сорулга, туруш бар-ла болза, черле ажырбас, баштай холуң-биле тудуп киргеш, ынчан шыдаар-шыдавазың билип ал» — дээш чорудупту.

Ам канчаар, кижиниң улуг-ла башкызы сүмелеп турда, «Сугга дүшкенде, бызаа сугжу» — дээри ышкаш ажылдап кирипкен мен. Кандыг-даа ажылга эге базым берге деп чүвени катаптааш-даа канчаар, ол дугайында кижи бүрүзүнге билдингир-ле болгай.

Суурнуң чурттакчылары элээн арбын болганындан тос агитквартираларга чаргаш, даргаларын кудумчу аайы-биле соңгуп алган бис.Агитквартира бүрүзү тускай планныг, ол езугаар ажыл чоруп турган.Ол үеде амгы дег үен-даян арагалаар кижилер дыка ховар турганын амдаа сактыр-дыр мен. Клубка чаңгыс кежээ-даа халас эртпес турду.

Ол үеде дорту-биле чугаалаарга, «Чаңгызы — хөйү дээш, хөйү — чаңгызы дээш» бир демниг ажылдап чордувус. Машина-балгат чай чок үеде херек үүлдерни үүктеп алгаш, чадаг кылаштажып чорааш, бажыңнарны чугайлап чордувус. Сөөлүнде малчыннарывыс мырыңай азырадыкчы хөөнче кирип, даргалар чеде бергеш: «Бажыңыңар чүге чугайлап албаан силер?» деп айтырарга: "Харын бо хөрээженнер чөвүлели чугайлаттырып бээр ирги бе?» — дээш, шүгүмчүлеткен таварылга база турган болгай. "Чүгле мен чиийн, а сен дайна"—дээрге кайын болур деп.

«Демниг сааскан теве тудуп чиир» деп анаа чугаалаваан болдур эвеспе.Кандыг-даа ажыл түннелдиг болур. Кожуун, республика иштинге ийи удаа хөрээженнер ортузунга бирги черни ап, шанналды, шилчип чоруур кызыл тукту чаалап алган бис. Мени тускай «Чедер» курортче баар халас путевка-биле шаннаанын черле утпас мен ийин. Ынчан хөрээженнер ортузунга ажылды Деспи Санааевна удуртуп турган чүве. Бөдүүн, биче сеткилдиг, кандыг-даа кижилер-биле эптиг чугаалажып билирин кайгаар мен.

Баштарында ак хыраалаң демдектери көстүгүлеп келгилээн, ажы-төлүнүң ажы-төлүн азыражып, амыдыралының узун "дынын" салбайн, чурттап чоруурлар ам-даа бар. Оларга өөрүп, сактып, бодап чурттап чор мен.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

АМ КАНДЫГ-ДЫР?

Хөрээженнер активи-биле ажылдаары көдээ черлерге кол күш ол боор чүве.Мен эргечагырганың көдээге күүсекчи органнарынга ажылдап чорааш, суурларга хөрээженнер активинге даныыр, организакчы бырам ол деп санап чораан мен.Олар мээң чоргааралым болгаш бүзүрелдиг дузалакчыларым чораанын утпас мен. Ындыгларга Тас-Уруг Куулар, Роза Сайын,Зоя Ооржак,Шүжүк Куулар, Леңмаа Куулар (Чыраа-Бажынга); Сендиңмаа Ооржак, Чүргү Монгуш, Чечекмаа Сарыглар (Хорумнуг-Кежиг суурунга); Севилбаа Монгуш, Севилбаа Ховалыг, Вера Куулар, Сүрүң Монгуш (Хорум-Даг суурунга) болгаш хөй санныг кады ажылдап чорааным хөрээженнер активинге чоргаарланмас аргам чок.

Хөрээженнер организациязы хөй-ниитиниң эң-не массалыг, чон-биле ажылдаарының кол өзээ ол деп үнелээр мен.Ол үелерде суурнуң агитквартал-дарынга ажыл езулуг-ла хайныышкынныг, солун болгаш кижизидикчи утка-шынарлыг чоруп турган. Хөрээженнер чөвүлелдери бүгү ажылдарны чон ортузунга доктаамал организастап турган. Назылап кыраан кижилерниң өг-өрегезинге кирип, бажың-балгадын аштап-арыглап, назы четпестерни хайгааралга ап, арагалап, хөй-ниити черлеринге эзирик көзүлген эр-даа, хөрээжен-даа кижилерни хөрээженнер активиниң хуралдарынга тургузуп, эде кижизидериниң хемчеглерин ап турган. Ам кандыг-дыр? Омаа хоң. Хөрээжен чоннуң аразында арагалаар чорук дендеп барган. Хөрээженнер чөвүлелдериниң суурларда даргалары ам мырыңай шалыңныг деп дыңнаан мен. Дээштиг кылган ажылы кайыл?

Кажан колхоз-даа, ооң сөөлүнде совхоз-даа апарганда, чаңгыс көпеек төлевир чок, халас шефтээшкиннерге хөрээжен чон эр улус-биле бир дөмей, деңге киржип турду. Эң ылаңгыя «Чыраа-Бажы» совхозка мал чеминиң белеткелин, кыштаглаашкынны, өшкү-хой кыргылдазын колдуунда-ла халас шефтээшкиннің ачызы-биле чорудуп келди. Орта хөрээжен чон кончуг идепкейлиг киржип турду. Ооң ачызында совхоз күрүне мурнунга планныг даалгаларын-даа күүседип, шаннадып-мактадып-даа турду-ла. Ол үеде кым деп хөрээженнер даргазын азы оларның активин шаннап-мактап, санаторий, курорт чорутканыл? База чок. Бо дугайында хөрээженнер чөвүлелин даргалап чораан Дайытпаа Айыс, Санаа, Леңмаа Куулар болгаш өскелер-даа кончуг эки билирлер. Суурларның, хоорайларның арыг-силии, чаагайжыдылгазынга, корум-чурумну тударынга оларның киржилгези улуг.

Кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алырынга, колхоз-совхоз бүдүрүлгезинге хөрээжен чонну кииришти-рерінге хөрээженнер организациязы идепкейлиг ажылдап турган. Ынчангаш бистиң чоргааралывыс — хөрээженнерде.

Оолак КАРА-САЛ.
Чыраа-Бажы суур.

САНАЛЫМ МЫНДЫГ

Пенсияже үнери дээрге, назы чедип, хүндүлүг дыштанылгаже үнүп азы аар аарыгларга таварышкаш база өске-даа хевирлерге күрүнеден акша дузазын ап олурары-дыр.

Пенсионерлерниң хөй нуруузу-ла, күш-ажылдан назы четкеш, пенсиялаан кижилер болуп турар. Бо болза бистиң күрүневистиң кижилер дугайында эң көскү сагыш салыышкыны-дыр. Ынчалза-даа чамдык пенсионерлер «ажылдаан» хевир көргүзүп, элеңейнип чоруур таварылгалар ховар эвес.

Мындыг ийи чижекти номчукчуларга таныштырып көрейн. Мээң таныырым пенсионерлер: бирээзи эмчи, өскези башкы (оларның ат-сывын адавас мен) кижилерниң дугайында номчукчуларга таныштырып көрейн. Бо чүүлду номчааш, мээң чаңгыс чер-чурттугларым кымнарның дугайында бижип турарымны эскерип каарлар.

Эмчи пенсионерниң харыкшинээ кедергей сулараан, карааның көөрү баксыраан, кулаанның дыңнаары хирелиг. Ол хирезинде-ле ам-даа ажылдап чоруур.

Бир аарыг кижиниң чаяанындан кара өңнүг арнын эскербейн: «Чүге бо эртен арның чугбаан кижи сен?» — деп, эмчи демги кижини чемелээрге, аарыг кижи хомудааш, эмчиге чедир шинчитпейн чоруй барган.

Башкы пенсионерниң карактарының көөрү шуут баксыраан. Ооң класс журналдарын долдуруп турары чөгенчиг, чамдык бижип каан үжүктери кедергей улуг, а чамдыызы мырыңай бичии. Журналдың шугум шыйыын барымдаалавас, үндүрүк-киирик кылдыр шыймактагылап каан болгулаар.

Мээң санал-оналым мындыг: назы четкен кижилер пенсияже үнгеш, доп-дораан ажылындан үнзе чүл? Бир эвес пенсиялаан соонда ажылдаксаар пенсионерлер бар болза, администрация-биле чүгле 2 чыл дургузунда ажылын үргүлчүлээр кылдыр керээ-дугуржулгадан кылзын.

Пенсияже үнгүлээн чамдык пенсионерлер ажылдап, чурттап, эрткен чылдарының дугайында бедик утка-шынарлыг бижик херек дээр чүве болза, ону бүгү талазы-биле тускай комиссия өөренип көргеш, пенсиязының кырынга эвээш-биче немелдеден көрзе чүл? Пенсияны чөптүг эвес ажыглап турар чамдык пенсионерлерни хынап, хайгаарап турар кылдыр хөй-ниитиниң төлээлерин чурттап турар девискээрлер аайы-биле тургусса чүл?

Алдын-оол МААДЫ.
Каа-Хем кожуун.

КАДЫКШЫЛ ДЭЭШ

"ЧЕДЕРГЕ" ЧЕДЕ БЭЭРИҢЕРГЕ...

Тыва — кайгамчык чараш, тоолзуг оран. Ооң агаары, хемсуглары, чайгаар бүткен аржаннары кижиге эм-таң болуп чоруур. Тыванның база бир кайгамчык чери Чедер хөл бооп турар. Ооң эм шынарлыг аржаан суун ижип, малгажынга шаптанып, хөлүнге эштип, дыштаныр аскежиктиг болдум. Ол Тыванның найысылалы Кызыл хоорайдан ырак эвесте чыдар.

Келген дыштаныкчыларны хаалгачы Саая Ира угбай чугаакыры-биле ээлдек-эвилең хүлээп алыр. Оон регистратурага бүрүткел эрткен соонда, дыштанылга эгелээр.

Курорттуң амгы удуртукчузу Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи Савин Санчатович Ондар эң баштай 1995 чылда ажылдап чедип кээрге, ферма-даа чок, азырал дириг амытан-даа чок, таптыг эки теплица-даа чок, эзирик кижилерниң алгы-кышкызы дыңналыр чер болган. Кол эмчи С.С.Ондарның уйгу-чыдын чок, шыдамыккай удуртулгазы-биле дыка хөй чаартылгаларны кылып чоруткан. Амгы үеде курорт байшыдалдыг, дузалал ажыл-агыйлыг, фермалыг, ногаа өстүрер теплицалыг, шыңгыы сагылга-чурумнуг, чараш-чаагай, бүрүн хандырылгалыг. 1998 чылдан эгелеп кыш-чай чок ажылдаар, бот-орулга-чарылгалыг эң-не шыырак курорт апарган. Курорттуң чайгы сезону июнь 1-ден эгелээш, август 30-ге чедир, а кышкы сезону октябрь 1-ден эгелээш, апрель 30-ге чедир ажылдаар. Май биле сентябрь айларда септелге дээш хааптар. Ындыг болганда, чылдың-на 10 ай дургузунда соксаал чок ажылдап кээрдир.

Эптиг аргазы чүл дээрге, путевка-биле 18 хонук дыштаныры албан эвес, бодунуң күзели-биле 3, 5, 10 хонуктуң өртээн баш бурунгаар төлеп кааш, дыштанып болур. Каш хонук дыштанырын кижи боду билир. Чижээлээрге, пятницада ынаар чоруй баргаш, понедельникте чанып кээп болур. Курорттуң иштинде хуу машиналар хондурар төлевирлиг чер база бар. Бир хонук машина турарга, 15 акша төлээр. А бир хонук дыштанырының өртээ 528 акша, эмнээшкин чокка — 300 акша.

Эмнээр аарыглары: сөөкдаяк, янзы-бүрү кемдээшкиннер, кеш, нерв системазының, херээженнер аарыглары.

Курорт чайгы үеде хары угда 327 дыштаныкчыларны хүлээп ап шыдаар. Кирбииштен чаагайжыды туттунган 3 каът кышкы корпузунга 80 дыштаныкчыларны хүлээп алыр аргалыг. Чайгы столоваязынга хары угда 350 кижи чемненип болур, а кышкы столоваязынга 60 кижи сыңар.

Курорт боду фермалыг. Ында 2 аът, 200 хире хой, 200 хире инектер, 300 хире хаваннар азырап турар. Оларның иштинде 50 саар инектер хүннүң-не 200 литр сүттү столоваяга берип турар. Оон хойтпак, кефир, сметана болгаш өл ааржыны кылып турар. Ынчангаш ферма столовая чеминиң барык чартык кезиин хандырып турар. Курортта 4 чүүл чем аймаан боттары бүдүрүп турар. Ол чүл дээрге: хлеб, эът, сүт, ногаа аймаа-дыр. Ногаа аймаан курорттуң теплицазында өстүрүп турар. Столовая дыштаныкчыларны хүннүң-не 6 янзы чем-биле чемгерип турар. Чеминиң амданы дыка чаагай. Аъш-чемниң шынарын санэпидстанция ай санында хынап турар.

Курорттуң бажың-балгады, чурттал корпустары дыка чараш кылдыр дозулаттынган. Ооң девискээринде клуб, ногаан театр, "Чедер" хөлдүң төөгүзүн көргүскен музей, холушкак магазин, янзы-бүрү эдилелдер ачылаар чер, библиотека, танцы-дискотека, теннис, бильярд залдары, шыдыраа, шашки ойнаар черлер, волейбол, городки шөлдери, кончуг чараш ак өңнүг, угулзалыг тыва өг болгаш өске-даа дыштанырынга таарымчалыг черлер бар. Дыштаныкчыларга кино, концертти хүннүң-не көргүзүп, культура-массалыг ажылдарны чорудуп, спортчу маргылдааларны эрттирип турар.

Курортта 14 хевирниң эмнээшкиннерин чорудуп турар.

Үш каът кышкы корпус дыштаныкчыларга таарымчалыг бүгү-ле чүүлдер-биле хандырынган. Үш-үш кижи удуур өрээл бүрүзүнде хол чуур раковиналар, душтар болгаш унитазтыг арыгланыр черлер кылып каан. Эмнелге өрээлдери янзы-бүрү: чехословак аппаратуралар, херекселдер-биле дериттинген. Маңаа сауна, бассейн, янзы-бүрү душтар, малгаш, ванна, физиокабинет хамааржыр. Машиналар-биле дериттинген хеп чуур чер база бар. Культура-массалыг оюннар өрээлдери, кинозал, дискотека, буфет-ларек дээш, өске-даа солун чүүлдер бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, дыштаныкчыларга херек бүгү-ле чүүлдерни кышкы корпустан үнмейн көрүп ап болур.

Бо бүгү чаартылгалар курортту 9 чыл улаштыр башкарып турар кол эмчи Савин Санчатович Ондарның уйгу-чыдын чок, эрес-кызымаккай, шудургу ажылында деп билдим.

Амгы үеде курорттуң ажылдакчыларының ажы-төлүн тургузар чаа, чараш ясли-садикти ажыдар дээш дерип турар. Келир чылын школа база тудар деп планнап турар.

"Чедер" курортунуң ижер аржааны 2001 чылда Новосибирскиге болуп эрткен Сибирьниң аржаннарының делгелгезинге тиилекчи болуп, алдын медаль-биле шаңнаткан. Ол Латвияның "Кемери" болгаш Крымның "Феодосия" курорттарының аржаннары-биле дөмей. "Чедер" хөлдүң эштир суу Кавказта "Пятигорск" курортунуң, Красноярск крайның "Учум" хөлүнүң суглары-биле дөмейлешкек.

"Чедер" курортунга Россияның кайы-даа булуңнарындан дыштаныкчылар келгилээр. Чижээлээрге, Хакасиядан, Алтайдан, Красноярскиден, Новосибирскиден, Соңгу чүктен, Чукоткадан, Норильскиден, Санкт-Петербургтан болгаш өске-даа черлерден дыштаныкчылар кээр. Тыва Республиканың Чазак даргалары, сайыттары база маңаа кээп дыштангылаар.

Курортта ниитизи-биле 80 хире кижи ажылдап турар. Кижи бүрүзү ийи дакпыр ажылды кылып турар. Оларның иштинде 3 дээди эртемниг эмчи, 7 эмчи сестразы бар. Эки туранын улусчу дружиназы тургустунган. Дүнениң-не 10 дружинниктер хондур дежурныйлап, чурумну карак огу дег хайгаарап турар. Курорттуң дыштаныкчыларының амыр-дыжын 5 камгалакчы дүн-хүн чокка кадарып, хайгыылдап чоруп турар. Оларның ачызы-биле курортта чаңгыс-даа эзирик кижиниң сураа дыңналбас, көзүлбес, кончуттунуп, чаңчаттынып, багай сөс-даа эдер кижи чок.

Курортта эки ажылдап турар идепкейлиг кижилер хөй.

Көрген, чугаалашкан кижилеримниң чамдыызын адап көрейн. Кол эмчи Савин Санчатович Ондарның организакчы болгаш сайгарлыкчы талазын эскербес аргам чок болду. Ол эртенгиниң 6 шактан эгелээш, дүнекиниң 12 шакка чедир амыр-соксаал чок ажылдаар, шупту ажылдарга четтигип турарын пат кайгадым. Гинеколог-педиатр Урана Сүгеевна Дембиреллдиң аарыг-аржык кижилерге эвилең-ээлдек, сагыш човангыр, биче сеткилдиин биживес аргам чок. Кол эмчиниң оралакчызы Боттуг-оол Санчатович Ондар шыңгыы болгаш негелделиг чаңы-биле ажылчыннарны билдилиг удуртуп, башкарып турар. Клуб эргелекчизи Анатолий Дадар-оолович Чооду культура-массалыг ажылды идепкейлиг удуртуп, дыштаныкчыларны чалгааратпас дээш кызып турар. Курорттуң ыраажы "айланкужу", композитор, баянист, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Михаил Иргитович Айыыжы дыштаныкчыларны орус-тыва ырлар-биле бо-ла мага хандыр таалаткан турар.

Курорт столоваязының начальниги Нина Николаевна Васильева болгаш өске-даа поварлар дыштаныкчыларга хүндүлээчел, оларга эң-не амданныг чемни быжырар дээш, чогаадыкчы езу-биле ажылдап турарлар. Чурттал корпустарының даргазы Любовь Данчановна Санчаа угбай удуур-чыдар орун-дөжектиң эң-не арыг-силиг болурун харыылавышаан, концерттерге киржип, хөй-ниити ажылдарын чажам дивейн дузалажып турар. Курорт фермазының эргелекчизи Вера Каадыр-ооловна Ондар топтуг-томаанныг, ажылгыр, кызымак. Ооң удуртулгазында 2 кадарчы, 1 дузалакчы, 3 хаван ажаакчылары, 2 саанчы ажылдап турар. Инек саап турар аныяк оол Май-оол Ондар ажылынга кызымак деп дыңнадым. Охранниктерниң аразындан Николай Ондар курорттуң амыдыралының бүгү-ле талаларынга идепкейлиг киржип, концерттерге ырлап, тудуг ажылдарынга безин киржип турар.

"Курорттуң эң-не берге айтырыы — арага ишпес, харыысалгалыг кадрларны ажылга шилип алыры" — деп, кол эмчи С.Ондар чугаалап олурду.

Белек-оол ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

ДИФТЕРИЯДАН КАМГАЛАНЫҢАР

2002 чылда Россия Федерациязының чамдык девискээрлеринге дифтерия аарыындан кижилерниң аарыыр чоруу илереттинип, харын-даа оон өлүп хораар чоруктар безин болгулаан. Оон аараан кижилер аар каданнаашкыннарга таваржып, эмнелгелерге үр чыдып эмнедип турган.

Тыва Республикага дифтериядан аараан таварылгалар 1999 чылдан эгелеп демдеглеттинмээн. Ук эки байдал дээрге республикада кадык камгалал шугумунуң, санитар-эпидемиологтуг төптүң кызымак ажылының түңнели дээрзин демдеглеп каары артык эвес. Ынчалза-даа ук аарыг Россияның чамдык девискээрлеринде ам-даа хөрлээлеп турар болганда, бистиң республиканың чурттакчыларынга ол аарыгның дугайында, оон канчаар камгаланып алырының дугайын билип алыры артык эвес.

Дифтерия дээрге тыныш органнарының бөлүктеринге хамааржыр халдавырлыг аарыг болур. Ооң өскүдүкчүзү дифтериялыг палочка кижиниң организминче тыныш оруунуң өл чараалыг черин таварты кирер. Аарыг кижилерден кадык кижилерже өл-шык чараа чаштанчылары дамчып, чөдүл, азырыышкын үезинде халдап нептерээр. Аарыг организмге өскүп эгелээрге, аңаа улуг өскерлиишкиннер болуп, фибринозтуг пленкалар тыптып, эът изип, чүрек-дамыр органнарының ажылдары баксырап, харын-даа чамдыкта аарыг кижиниң холбуду, мага-боду шимчевестей (паралич) берип болур. Фибринозтуг пленкалар мырыңай боостаанның чараалыг черинге тыптып болур. Дифтерия аарыындан камгаланырының кол аргазы аңаа удур тарылга болур. Дифтерия аарыының нептерээрин чавырылдырар база чоннуң ук халдавырдан камгаланыр аргазын бедидер сорулга-биле Россия Федерациязының бүгү субъектилеринге 2003-2005 чылдарда массалыыбиле тарылгаларны чорудар сорулга салдынган. Тарылга үезинде онза кичээнгейни аарыычал, халдавырларга дүрген алзыр, айыылдыг бөлүктүң кижилеринче, назы четпээн ажы-төлче, хоочулуг инвалидтерже салыр апаар.

Тарылгаларны чогуур өйүнде чорудары — кижилерниң дифтериядан аарыыр чоруун 10 катап эвээжедип, оон өлүр чорукту болдурбазы болур.

Саяна ОНДАР,
ТР-ниң санэпидхайгаарал төвүнүң эпидемиолог эмчизи.

Суме

ЭСКЕРИП КАГЗЫҢАРЗА..

Бистиң амыдыралывысты, келир үениң салгалдарының чурттал-газын наркоманиядан канчаар камгалаарыл деп, айтырыг чидиг бооп артпышаан.

Наркомания профилактиказы болгаш хоойлуга чөрүштүр наркотиктер база психотроптуг бүдүмелдер садар чоруктар-биле демиселди күштелдирери мурнады чорудар ажылдарның угланыышкыннары бооп турар. Маңаа дүрген түңнелдерниң, улуг саннарның херээ чок, план езугаар доктаамал ажылдаары негеттинер. Ылаңгыя уруглар организацияларынга бо ажылды үзүктелдирбейн доктаамал болдурары чугула.

Бо чугула ажылга күрүнеиң наркоконтроль эргелелин катап тургускан чорук дуза кадып, айтырыгны үзе шиитпирлеп шыдаар бе? Дузалаар, үзе шиитпирлеп шыдавас. Эрге-хоойлу камгалаар органнар-биле, хөй-ниити организациялары болгаш эрге-чагырга структуралары-биле кады ажылдажылга эки түңнелге чедирип болур.

Эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчылары 2003 чылдың бирги чартыында наркотиктер садып-саарган 317 кем-херек үүлгедиин сойгалаан, аңаа холбашкан 76 үүлгедигни кезеткен болгаш 212 кг наркотиктерни хураап алган.

Хүндүлүг чонувус! Наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга чөрүштүр садып турар кижилерни эскерип кагзыңарза, Россияның күрүнеиң наркоконтроль комитединиң Тыва Республикада эргелелинге дыңнадырын диледивис. Ооң адрези: Кызыл хоорай, Тыва эки турачылар кудумчузу, 29 "а". Среда хүнүнде 18.00 шактан 19.00 шакка чедир хүлээп ап турар. Бүзүрел телефону 3-60-50 (бүдүн хонук дургузунда ажылдап турар).

Россияның күрнаркоконтроль комитединиң Тыва Республикада эргелелиниң парлалга албаны.

АК-КӨК СҮТ-ХӨЛ КЫЗЫ — «ДАҢГЫНА-2003»

Республика хүнү, Наадым национал байырлалдарның каастакчызы, республика чергелиг чараш кыстар мөөрейи «Даңгына–2003» август 17–де хөгжүм–шии театрынга эрткен. Кожууннарга болган даңгына мөөрейлериниң тиилекчилери 14 киржикчилер тыва кыстарның онзагай шиник чаражын көргүскен.

Мөөрейниң шиитткекчилери, жюри кежигүннери – Аңгырак Ховалыг, театрның аныяк артизи Эдуард Ондар, КУУ-нуң танцы башкызы Андрей Хомушку, Мөңгүн-Тайга кожууннуң культура килдизиниң ажылдакчызы Ульяна Хертек база Буян Ховалыг, Азиат Монгуш олар хүндүлүг олуттарын ээлептери билек, мөөрейниң башкарыкчызы, республика чергелиг даңгына конкурузунуң тиилекчизи Чойгана Донгак чараш кыстарны сценаже чалапты. Каас-чараш кеттинген киржикчилер залда көрүкчүлер аразы-биле эртип, мендилежигниң езулалдарын кылдылар. Бөгүнгү мөөрейниң киржикчилери – кожуун чергелиг чараш кыстар конкурузунга шылгарап үнгеннер-дир. Бажы бедик Бай-Тайга, мөңге харлыг Мөңгүн-Тайга база Тес-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Өвүр, Сүт-Хөл, Кызыл, Чөөн-Хемчик кожууннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның төлээлери чараш кыстар Тыванын кыдыг-кызыгаар, чурумалдыг бойдузунуң өңгүр чечектерин делгээн ышкаш онзагай көстүп, национал байырлалдарга улам шиник аянны киириптилер.

Конкурс аңгы-аңгы иштики мөөрейлерден тургустунган. Баштайгы кезээ — тыва национал костюмнер көрүлдези. Амгы үениң аянынга дүүштүр быжып даараан платье, бөрттер, чавага-чинчи, сыргалар кожуун, хоорайлар төлээлериниң бедик чогаадыкчы белеткелин херечилеп турар. Ылаңгыя Ак-Довурак, Таңды, Бай-Тайга, Сүт-Хөл кожууннарның тиилекчилери тыва кыстың онзагай хевирин салбаннар.

Дараазында таныштырылга соонда болган «Онаалгалар күүселдезинге» мурнакчы хойжу, сарлыкчыларның чурту – Бай-Тайганың төлээзи республиканың малчыннарынга Наадым байырлалыбиле байыр чедирген. Мөгелер, алдан-маадырлар, салым-чаяанныглар ораны Сүт-Хөлдү Суг-Аксының даңгыназы алгап мактаан. Улуг-Хемниң Хайыракан даанга, Тес-Хемге, Чадааананың алдыы, үстүү хүрээлеринге хамаарышкан чоргааралдың сөстери дыңналган. «Меңгилерниң даңгыназы» болган Аржаана Дадаа көрүкчүлерге "Найыралдың начыны» шуулганның дугайында сонуургатты. Кызыл хоорайның төлээлери («Мисс-Кызыл-2003», «Супер-модель-2003») Тыванын найысылалы, Азия төвүнүң чараш-каазын таныштырган. Конкурстуң эртип турары уран чүүл өргээзи – театрга хамаарышкан бодалдарны Санкт-Петербургтуң тыва студентилер аразынга эрткен даңгына мөөрейиниң тиилекчизи Чечек Монгуш илереткен.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ чуруктары.

Киржикчилерниң аразындан элээн дуржулгалыын, сценага хостуун аныяк артист Чечек бөгүн база бадыткады-даа.

Уругларның сценага кылаштап билирин, дуртсынының чараш хевирлиин шылгап илередир «Купальниктер» мөөрейинге киржикчи бүрүзү чөөн чүк уран чүүлүнүң аялгазының адаа-биле кылашташкан. Ук мөөрейниң организакчылары даңгыналарның кайы хире танцылаарынче, часкы, күскү хептерге модельдер көргүзүп билиринче база кол кичээнгейни угландырган.

Көрүкчүлерниң көрүжүн салбайн баар, мөөрейниң сөөлгү кезээ – кежээки хептер көрүлдезиниң соонда кожууннарын төлээлеп келген киржикчи бүрүзүнге девиденчиг минуталар-даа келген. Жюри кежигүннери белен эвес ажылын төндүрүп, деңзи караан деңнеп түннээри-биле залда олуттарын хостаптылар. Ынчалза-даа арткан ам бир жюри кежигүннери – көрүкчүлер боттарының шилилгезин кылырлар. Бирги дугаар –Улуг-Хемден 14-кү —Кызыл кожуунунга чедир даңгына бүрүзү номер аайы-биле үнүп кылаштаарга, залда бар адыштар болгаш үннер онаашкан баллдарны тодарадып турдулар. Операторнуң тускай дааш-шимээн хемчээр техниказының көргүскени-биле Сүт-Хөлдүң даңгыназы Аржаана Ондар **«Көрүкчүлерниң үнелели»** номинацияга төлептиг болган.

Мөөрейлер аразында сценаны ээнзиретпээн, «Эдегей» танцы ансамбли база «Сумеро» танцы бөлүү көрүкчүлерге чалгаараар чай бербээннер. Вячеслав Донгактың удуртканы танцы ансамбли «Эдегей» бо хүннерде Европа чурттарынче гастрольдап, оюн-концертин бараалгадырыбиле аттаныптарлар. Ниитизи-биле даңгыналарны баш бурунгаар белеткеп тургусканы, мөөрейниң бедик деңнелде эртип турары кол организакчы Вячеслав Донгактың бедик чогаадыкчы салым-чаяанының бадыткалы болур.

Антракт соонда «Даңгына-2003»-түң оваадайын кедирери-биле «Даңгына-2002» Анна Монгуш хөйнүң манааны жюри-биле сценаже үнүп келди. Бойдустан чаяаттынган чаражы-биле чараш кыстар аразындан ылгалып үнген киржикчилер аарыкчыларның адыш часкаашкыннарын, культура фондузунуң, аныяктар комитединиң база «Орифлейм» косметика фирмазының белектерин алганнар. Ынчангаш 2003 чылдың даңгына мөөрейиниң **«Мисс супер-модель»** номинациязынга «Мисс Кызыл-2003» – Аэлита Аяк-оол төлептиг болган. Таңдының чараш кызы Елена Сарыглар тыва кыстың кааскалга хевиниң онзагайын эгидип, **«Национал костюм»** дээш шаңнаткан. Аңгы-аңгы кожууннардан киржип келген даңгыналарның боттарының шилээни **«Мисс Дружба»** — Бай-Тайганың төлээзи Айлаң Седен-оол. А «Орифлейм» фирмазы бо кежээниң кол спонсору болуп, шупту жюри кежигүннеринге, организакчы Вячеслав Донгакка тускай белектерни тывыспышаан, Кызыл кожуунуң даңгыназы Оляга фирманың мурнундан номинацияны берген. Мөөрейниң **«Вице-мисс»** бедик шилилгезинге Кызыл хоорайдан **Анжела Монгуш** төлептиг болган.

А чараштарның чаражы кым болганыл? Чарлакчы **«Даңгына –2003»**-түң 11-ги номерин адаптары билек, залды өөрүшкү, шимээн дола берди. Республика чергелиг даңгына мөөрейиниң тиилекчизи – кожуунунга даңгына конкурузунуң тиилекчизи, аккөк Сүт-Хөл чараш кызы – **Аржаана Ондар** болган. Аас-кежиктиг Аржаана ТР-ниң Аныяктар херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң тывысканы путевка-биле Владивосток хоорайының чанында Бүгү-россияның уруглар дыштанылга төвү — «Океанга» бир ай чартык үеде дыштаныры-биле сентябрь айда аттаныптар. «Даңгына-2003" — Аржаанага байыр чедирбишаан, океан эриниң агаарынга солун, хөглүг дыштанып алырын күзеп каалыңар.

Тайгана ОЧУР.

АВЫРГА МӨГЕ ШҮҮЛГЕН

Август 17-де Наадым хүрежиниң соонда улаштыр-ла 32 шилиндек мөгелерниң хүрежи эгелээн. Аңаа Моол Арат Республиканың алды төлээзи болгаш Тыванын эң шилиндек дээн мөгелери киришкен. Ол дээрге Чаан мөге Аяс Монгуш, хоочун мөгелер Владимир Монгуш, Амир Монгуш, Маадыр Монгуш, Федор Куулар, Сүктер Шимет, Алексей Хомушку болгаш ат-сураа билдингир апарган аныяк мөгелеривис Андрей Хертек, Аяс Ондар, Каң-Демир Куулар, Кайгал-оол Донгак, Омак Кара-Сал, Ай-Демир Монгуш, Аян Сараа, Ким Седен-оол, Аңгыр Куулар олар-дыр. А Моол күрүнеден Авырга мөге, бүгү Моолдуң Наадымынга ийи катап чемпионнаан Агбаансамдан Сухбат, Чаан мөге Томиран Бумбаяар, Арзылаң мөге Алдансух, күрүне Начыны Амгаланбаатор, Хартыга мөге Эрдэнэ Батбаатор олар-дыр.

Моол Арат Республиканың болгаш Тыва Республиканың чонунуң аразында эп-найыралын бадыткаан спортчу маргылдаа-даа эгелээн. Ооң мурнунда чылдарда моол мөгелер Тывага ховар кээп турган болза, чооктан бээр удаа-дараа кээп турар апарганы бо. Ол чүнү айтып турарыл дээрге, ийи чурттуң аразында экономиктиг, культурлуг болгаш спортчу харылзааларның улам быжыгып орарының бадыткалы ышкажыл. Делегей чергелиг маргылдааларга бистиң Чаан мөгевис Аяс Монгуш биле Моолдуң Авырга мөгези Агбаансамдан Сухбат ийи катап ужурашкан. Түңнели-биле алырга сан 2:0. Аяс Монгуш ажып турар. А Чаан мөге Бумбаяар-биле Аяс Монгуш мырыңай сес удаа душканнар. Сан база-ла 5:3 бооп, Аяс ойнап ап келгенин хүрештиң башкарыкчызы чарлааргa, стадион сыңмас он сес муң ажыг көрүкчүлер Чаан мөгевис Аяс Монгушка чоргаарланып, диңмиттиг адыш часкап, байыр чедирип турдулар.

Моолдан келген аалчылар Улан-Батор хоорайның аңгы-аңгы спортчу компанияларының спортчулары, тренерлери болуп ажылдап турар болду. Эрдэнэ Батбаатор 24 харлыг, Д.Амгаланбаатор база-ла 24 харлыг. Чаан мөге Бумбаяар бир спортчу компанияның директорунуң оралакчызы эрге-дужаалдыг кижи болду. Ол 1968 чылда төрүттүнген, 35 харлыг. Агбаансамдан Сухбат тренер башкылап ажылдап турар, ол 1971 чылда төрүттүнген. Аймак Арзылаңы Алдансух 26 харлыг спортчу-дур.

Хүрештиң баштайгы салыының бетинде 32 мөге шупту девип үндүлер. Моол болгаш тыва мөгелерниң девии аразында оранчок ылгалдыын канчап эскербес боор. Тыва мөгелер езулуг ужур эдертип, девип турары көскү. Аразында ийиүш хире чараш девиир мөгелер бар болбайн аан харын, ынчалза-даа хөй кезии дыка багай девиир-дир. Бо дугайында чугаа хүреш болган санында-ла үнүп-ле турар, а түңнел көзүлбес, мөгелер чараштыр девий албас хевээр артып-ла турар.

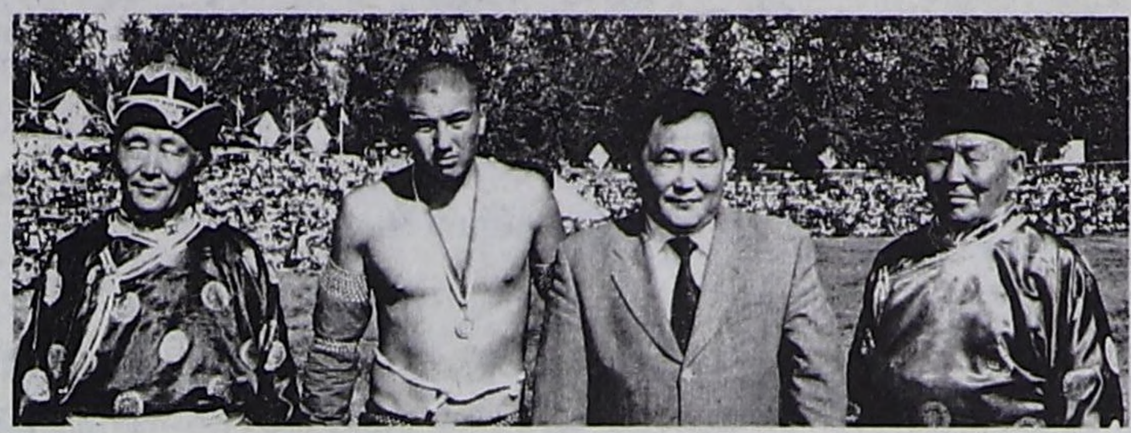

Моол мөгелерниң девии дээрге езулуг ыдыктап сагыыр езулал-дыр. Адын адаптарга-ла, маң-биле үнгеш, тук чоогунга кээп девиир, кончуг чараш самнай аарак доозар. Доозупкаш безин каш секунда иштинде карактарын шийипкен бодун психология талазы-биле белеткээнзиг, кезек када дөңмектерин даянып алгаш, тынмайн барган дег турар. Таваржып келген удурланыкчызын базарынга бодун шак ынчаар белеткеп алган мөге кайын алзыр ийик. Хүрежиринге моол мөгени бичии школачы үезинденне белеткеп эгелээр болгаш бо спорттуң бар-чок чажыттары оларның мага-бодунда, хандамырында апарган хире. Хүрешке онаан октап алгаш, удурланыкчызы ижин баан чежерин манап алгаш, ооң соонда октаан мөге девиир. Чүге ындыгыл дээрге удурланыкчызы "аштырганым ылап шын" дээрзин айытканының демдээ ол чүве-дир.

Бирги салыгда моол мөгелер онагларын чииги-биле октап алдылар. Аныяктар хүрежинге ийи чыл улаштыр чемпионнаан Ким Седен-оолду Моолдуң Чаан мөгези Бумбаяар октап кагды. Шыырак мөгелеривистиң бирээзи Алик Комбуй-оолду Алдансух октады. Конгаа Начынны Батбаатор, Шолбан Монгушту Сухбат октаан. Ынчалза-даа Ай-Демир Монгуш моол мөге Батохтохту октап алды. А Аян-оол Ондар Амгаланбааторну иштинден тепкеш, октаан. Педколледжтиң тренер башкызы, ат-сураглыг мөге Аяс Ондар август 16-да аныяктар хүрежинге шүүлген Аңгыр Кууларны оранчок бедиди көдүргеш, салып каар болду. База бир шыырак өзүп орар мөгелеривистиң бирээзи Чыраа-Бажындан Ушпас Кууларны Маадыр Монгуш октаан. Сураглыг хоочун мөге Владимир Кара-Салдың оглу Омак Кара-Сал шыырак дээн мөге Андрей Хертекти октады. Дыка чараш оюнну Сараа Аян көргүскеш, Россия чемпионадының мөңгүн медалының эдилекчизи адын бадыткады. Сураглыг мөгевис, моол мөгелерни сүртедир Амир Монгушту Сараа Аян "мельницалааш", арыг октады. А Кайгал-оол Донгак Данзы-Белек Эртинени октады.

Ийиги салыгда хоочун мөге Владимир Монгуштуң онаа оглу Ай-Демир Монгушка таварышкан. Ынчангаш оглунуң оруундан чайлап бээр ужурга таварышкан. Бирги салыгда шыырак дээн моол мөгени октаан Аян-оол Ондар бо салыгда эң шыырак мага-боттуг Сүктер Шиметти ылап-ла дүжүрду. Моон соңгаар Аян-оолдан мөгелер сестир апаары чугаажок хире. Аяс Ондарны А.Сухбат, Кайгал-оол Донгакты Сараа Аян, Омак Кара-Салды ат-сураглыг мөге Николай Сынаң-оолдуң оглу Алаш Монгуш, Э.Батбааторну Чаан мөге Бумбаяар октаан.

Сес мөге артканда, Сараа Аянны Алдансух, Аян-оол Ондарны Ай-Демир Монгуш, Алаш Монгушту Аяс Монгуш, Бумбаярны А.Сухбат октаан.

Дөрт мөге артканда, оларның онаглары ийи тыва, ийи моол кылдыр таваржып келген. Ай-Демир Монгушту акызы Аяс Монгуш көдүргеш, салып каан. А Алдансух Авырга мөге Агбаансамдан Сухбатка дүжүп берген, мындыг.

Хүрештиң эң дүшкүүрлүг үези-даа келген: ийи мөге арткан. Ол дээрге Моолдуң улуг Наадымынга ады үнерге-ле, бүгү чыылган чон тура халчып келгеш уткуур Авырга мөге Агбаансамдан Сухбат биле Тыва Республиканың Наадым байырлалының хүрежиниң он ийи дакпыр чемпиону, Чаан мөге, делегей чемпионадының ийи дакпыр чемпиону, Европаның беш дакпыр чемпиону, Россияның алдарлыг спорт мастери Аяс Монгуш-тур. Бот-боттарын эки билчир бо мөгелер делегей чергелиг маргылдааларга душчуп турган болгаш, кайызы-даа аажок оваарымчалыг болуп, элээн болганда, кээп сегиржип алдылар. Түңнелинде Агбаансамдан Сухбат арыг тиилелгени чедип алды. Аяс Монгуш дээш "аарып" турган бүгү Тыва шуут "човууртаан" ышкаш болду. Ам канчаар, "мөгениң майыы кадырык" дижири дег, бирде бирээзи, бирде өскези октап турар шыырак мөгелер-дир. Оларның чараш оюнун көрдүвүс.

Тыванын төөгүзүнде база бир уттундурбас болуушкун болуп артар хүреш дээрзи чугаажок.

ЧУРУКТАРДА: 18 харга чедир оолдар хүрежинге шүүлген Аңгыр Кууларга шаңналды ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В.Кара-оол тывыскан; моол мөгелер девип тур.

ТЫВАНЫҢ АДЫН КЫМНАР КАМГАЛААНЫЛ?

Август 18-те "Хүреш" стадионунга долгандырыг системазы-биле хүрежир моол болгаш тыва мөгелерниң эң шилиндектериниң хүрежи болур чарлал дыңнааш, чон база катап чыглып келген. 50 рубль өртектиг билет-биле садып киргеш, солун оюнну четтиклейн манап орган. Дүүн чаа-ла үе-шагында эгелээринге чаңчыга берген чон ийи шакта эгелээр ужурлуг хүреш саадап туруп бээрге, кайгап-харап эгелээн. Саадаашкынның чылдагааны киржикчилерниң аттарын адаптарга, ам кээп билдинген. Тыванын адын камгалап, моол мөгелер-биле Андрей Хертек, Омак Кара-Сал, Артас Ооржак, Алаш Монгуш олар хүрежир болган. Артканнары ады чаа үнүп орар аныяктар –Кара-Кат Кенден, Алексей Соян, Александр Хуурак,Каң-Демир Донгак, Ай-оол Дондук, Хензиг-оол Ондар, Хүреш Сүктер, Эрес Монгуш,Демир Баданоол, Аяс Чамдыылай.

Чыылган чон шыырак мөгелер хүрежи болур деп меге чарлал кылган силер деп организакчыларны буруудадып эгелээн. "Улуг-бичии мөгелерниң дөгерези долгандырыг хүреш болур дугайында чарлалды дыңнаан, а келбейн барган чылдагаанын бис тайылбырлай албас бис" — деп, бир кижи микрофонга чарлаан. Чон улам шыжыгып, Аяс Монгушту негеп эгеледи. "Аяс Монгуш каш хонгаш болур кудазынга белеткенип, амыхуунуң херээн чогудуп, Абакан хоорайже чорупкан" деп тайылбыр кылдылар.

Элдеп чүве! Че харын, Аяс Монгуш чөптүг чылдагаанныгдыр. А өске шыырак мөгелеривис канчап барган? Кижилерниң айтырыы-ла бо: "Оода Маадыр бар-дыр бе? Оода Амир биле Чимит база чок бе?". Че харын, улуг мөгелер база шупту чылдагаанныг болган дижик, а дүүн чаа Тыванын чоргааралы дижип турганывыс Аяс Ондар, Ай-Демир Монгуш, Аян Сараа, Каң-Демир Куулар, Кайгал-оол Донгак, Аян-оол Ондар, Ким Седен-оол, Алик Комбуй-оол олар кайыл? Шыырак моол мөгелер-биле хүрежип, арга-дуржулга алыр ужурлуг турганнар эвес бе?

Кайы хүрешке кымнар киржирин Тыванын Хүреш федерациязы тодарадып каан тургу дег. Кайыын, кандыг аалчылар, спортчулар келирил, оларны канчаар уткуурул, кайы оюнга киириштирерил дээрзин база-ла спорткомитет-биле кады тодарадып каан турар болгу дег. Барып-барып ол хире шыырак мөгелер кээрге, шупту чиде халчы бээрге, ыракка ыядынчыг, чоокка чованчыг-дыр. Ат-алдарлыг мөгелерге анаа хүндүткел кылдыр безин кээп киржир, оларның оюнун сонуургаар ужурлуг турбуже, шыырак мөгелер-даа, удуртукчулардан (спорттуң) харыысалгалыг даргалар-даа көңгүс чок.

Бо хүрешке эрес-дидими-биле хүрежип, моол мөгелерни октаан Омак Кара-Салга, Андрей Хертекке, Артас Ооржакка, шынап-ла, канчап чоргаарланмас боор. Езулуг эр хейлер!

Долгандырыг оюннуң түңнелинде ниитизи-биле 362 салыг соонда, тиилекчи илерээн. Ол дээрге Авырга мөге Агбаансамдан Сухбат-тыр. Ийиги черде Э.Батбаатор, үш дугаарында Бумбаяар. 4-7 дугаар черлерде Андрей Хертек, Артас Ооржак, Алаш Монгуш, Омак Кара-Сал олар болган. Аныяктарга ол дээш алдар-мактал!

Тывада хүреш сайзырап турар, аныяктарның аңаа сонуургалы улуг дээрзи маргыш чок. Ынчалза-даа бо эрткен долгандырыг хүрештен түңнел үндүрери чугула. Организакчылар микрофонну мөгелерге аян тудар азы байыр чедирер дээн эзирик кижилерге безин берип турары мырыңай дыка эпчок болган.

Черле ынчаш долгандырыг хүрештиң чүге мындыг байдалга эрткенинге хамаарыштыр тайылбырны солун арнынга ТР-ниң спорт комитединиң азы Тыванын Хүреш федерациязының даргазының кайы-бирээзи бээр ужурлуг.

Светлана БАЛЧЫР.
"Шынның" корр.
Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Тыванын хүндүлүг чону, эргим чаңгыс чер-чурттугларывыс!

Республиканың хөй санныг чурттакчыларының дилеглерин езугаар август 31-де Ыдыктыг Далай-лама Башкының төлээзи Халга Богда-Геген Джецун Дамба Ринпоче 1Х сарыг шажынның бир онзагай хевирин — Калачакраны ыдыктаары-биле Тывага келир.

Калачакраны ыдыктаары дээрге, ханы уткалыг болгаш бүгү нацияларның чоннарын сырый каттыштырар, ханы дазылдыг, тайбың сорулгалыг өөредиг. Калачакраны ыдыктаары дээрге, кижилерниң сагыш-сеткилин арыглаар.

Калачакраны ыдыктаары-биле бистиң республиканы шилип алганы таварылга эвес. Бис болза сарыг шажын чүдүлгелиг, 30 чылдар үезинде шажынны хоруп узутказа-даа, чүдүлге чаңчылын чидирбээн болгай бис. Оон аңгыда Тыванын географтыг байдалы моол, бурят чоннар-биле кожа болгаш тудуш.

Калачакраны ыдыктаары чүдүлге байдалдыг болганда, чорудуп турар бо акция күрүне эвес, хөй-ниити ужур-дузалыг хемчег дээрзин билзе чогуур. Бо ажылга дузалаар күзелдиг кижилер дараазында адрестерже ачы-дузазын шилчидерин диледивис.

ОРГКОМИТЕТ.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцелириязы
ИНН 1701033172
КПП 170101001
Л/с 4060381030002000222
В Банке ОАО АБ "Народный банк Республики Тыва"
БИК 049304735
ИНН 1700000350
Кор/счет 30101810500000000735
Төлевирниң сорулгазы — "Эки тура ачы-буян чедирери".

2003 чылдың сентябрьда Калачакраны ыдыктаарын эрттиреринин ПРОГРАММАЗЫ

Август 31-де болгаш **сентябрь 1-де** Калачакра мандалазын тургузар черни шилип ап ыдыктаары (Намгъял хүрээзинден 10 лама киржир).

Сентябрь 2-де—Калачакра мандалазын тургузуп эгелээри.

Сентябрь 3, 4, 5 хүннеринде—Халга Джецун Дамба Ринпочениң баш удур өөредии.

Сентябрь 6-да –Калачакра мандалазын тургузары.

Сентябрь 7-де Калачакраның езулал танцызын Намгъялдың ламалары күүседир.

Сентябрь 8-те Калачакрага белеткел ыдыктаашкыны.

Сентябрь 9, 10-да—Калачакрага кол ыдыктаашкын.

Сентябрь 11, 12-де—Калачакраның мандалазын көөрү.

Сентябрь 13-те Калачакраның мандалазын бузуп арыглаары.

Байыр чедиришкини

Спорттуң национал хевири – тыва хүрешке республиканың хоочун мөгези, Тыва Республика орденинин эдилекчизи, республика Наадымының 14 дакпыр тиилекчизи, спорттуң хоочуну бистиң ачавыс **Сюр-оол Хургүлекович ОНДАРГА** 2003 чылдың август 15-те малчыннар Наадымының байырлыг хуралынга **"Тыва Республиканың Арзылаң мөгези"** деп хүндүлүг атты байырлыг байдалга тывыскан. Ол хөй чылдарның дургузунда школа директорлап, районо эргелекчилеп, башкылаашкын деп буянныг үүлени нептередири-биле бичии чаштарны өөредип-кижизидеринге улуг үлүүн киириштирип келген.

Республикага спортту сайзырадырынга эки ажылы дээш Наадым байырлалының бүдүүзүнде улуг шаңнал алганы-биле ачавыска байыр чедирбишаан, каң дег кадыкшылды, моон-даа соңгаар бистиң аравыска хөй чылдар иштинде чурттап, салгалдарынга ам-даа чагыг-сүмезин берип чоруурун күзедивис. Ачавысты хүндүлеп, мындыг улуг шаңналче киирип, хүндүлүг атты тывысканынга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Ооржакка, күрүнеиниң күш-культура болгаш спорт комитединиң ажылдакчыларынга (С.Ы.Ооржак) өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Уругларындан.

2003 чылдың Наадымынга холбаштыр "Тыва-лото" деп ойнаашкынның дорт түңнели

Мооң адаанда ойнап алган билеттерниң дугаарларын айыткан.

1.Компьютер, билет дугаары	107448
2.Видеокамера, билет дугаары	124912
3. Телевизор, билет дугаары	138850
4.Видеомагнитофон, билет дугаары	119696
5. Музыкальный центр, дугаары	127124
6. Соодукчу, билет дугаары	116607
7. Хеп чуур машина, билет дугаары	113950
8. Микроволновая печь, билет дугаары	146656
9.Пылесос, билет дугаары	100475
10. Аудиомагнитофон, билет дугаары	112020

Билеттерниң сөөлгү дөрт номерлери-биле ойнап алганнар:

1.Фотоаппарат, сөөлгү дөрт номери	8534
2. Фен, сөөлгү дөрт номери	7496
3. Илиир, номери	4099
4. Чайник, номери	7969
5. Миксер, номери	8965

Билеттерниң сөөлгү үш номерлери-биле ойнап алганнар:

50 рубль акша шаңналы, сөөлгү үш дугаары	778
100 рубль акша шаңналы, сөөлгү үш номери	352

Оон аңгыда сөөлгү дөрт номери ойнап алган 5 билет бар. Оларның номерлери:

акша шаңналы 500 рубль, сөөлгү номери	8826
1000 рубль акша шаңналы, сөөлгү 4 номери	3271

Бүгү номерлер талазы-биле:

5000 акша шаңналы, номери	147246
10000 акша шаңналы, номери	118596
Эң-не улуг шаңнал—машина, билет дугаары	105092

Лотереяга ойнап алган кижилер Кызыл хоорайның Дружба кудумчузунда 55 дугаарлыг бажыңга келгеш, белектерин алзын. Таксилер парыгында манап тур бис.

Иштики херектер органнарында

ШАПТАРААЗЫННАР ТУРЗА-ДАА...

Бүгү-россияда дег паспорт солулгазы Бай-Тайга кожуунга 1999 чылда эгелээн, ам кидик түлүк чоруп турар. Ниитизи-биле 9400 кижи эрги паспорттарын солуур ужурлуг. Бо хүннерге чедир алды муң хире кижи чаа хевирниң документилерин алган. Сумулардан Кара-Хөлдүң, Бай-Талдың чурттакчылары паспорт солуушкунунга идепкейлиг киржип турарлар. Тээли суурда байдал чүгээртеп орар. Республиканың өске кожууннарынга бодааргa, Бай-Тайгада паспорт солулгазы элээн оожум чоруп турар.

Паспорттарны солуурун 2003 чылдың октябрь 1-ге чедир доозарын доктааткан. Ынчангаш ТР-ниң Чазаа маңаа хамаарыштыр доктаалды хүлээп алгаш, бо арткан хуусааның иштинде документилерни дүрген солуурунуң хемчеглерин айыткан. Бо айтыышкыны күүседири-биле Бай-Тайга кожуун чагыргазының даргазы Дугар-оол Хертек бир ажылдакчыны паспорт солуур ажылга дузалажыры-биле быжыглаан. Чонну ажылга хаара тудар төптен бир кижини бо чугула ажылга киржири-биле берген. Документ солулгазын дүргедедири-биле ТР-ниң Иштики херектер яамызы чединмес амыдыралдыг 160 хамаатыга паспорттарны халас солудуп берген.

Паспорт солуурун дүргедедири-биле чамдык мындыг хемчеглер алдынып-даа турар болза, чугула ажылда четпестер барын кожууннуң иштики херектер килдизиниң паспорт-виза албанының начальниги, милицияның капитаны Мая Доржуевна Салчак чугаалап орар. Паспорт эдилээр эргелиг хамаатылары хөй кожуунга ол ийи-үш чылдың дургузунда чаасканн ажылдап келгеш,хүлээлгезин багай эвес күүседип келген. Ажыл-херээнге сагыш-сеткилинден бердинген кижи болгаш, кыштың соогунда-даа, чайның изиинде-даа сумулар үнер машина, бензин, акша-көпеек тывылбайн бааргa, автобустарга, чорумал машиналарга олурупкаш, бодунуң чугула херээн уламчылаар. Шак ынчаар хөделбес болза, ажыл-херекти чогуур хуусаазында доозары берге деп чүвени эки билир болганындан шаптараазыннарга торулбайн, ажылдап келген.

Суму чагыргаларының даргалары паспорт солулгазын дүргедедиринге улуг рольду ойнаар турбуже, ынаар шоолуг кичээнгей салбайн келгенин Мая Салчак четпес деп санааш,ону кыска хуусаада эдерин саналдап турар. Оон аңгыда паспорт алырда долдурар бланкылар төптен келири үзүктели бээри база ажылга шаптыктап келген. Кызылга чедипдаа кээрге, ооң чоогунда кожуннар алгаш баар, ырак черлер манаар ужурга таваржып турар. Ажаалга кассазынга төлээр квитанциялар үзүктели бээр азы отчет кылыр бис дээш ийи-үш хонук улус хүлээп албайн, хагдына бээрге чон манааш, үешагын чидирер, документилер солулгазы узамдыгып-ла турар.

Капитан Мая Салчак — коллективинде ажылынга кызымак, шыңгыы негелделиг ажылдакчыларның бирээзи.

Чимис АДЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга кожуун, Тээли суур.

Каайлы албанындан

1500 ЛИТРНИ ХАВЫРГАН

Август 12-де Россия - Моол кызыгаарының "Хандагайты" автоорук эрттирилге пунктузунга Моолдуң хамаатызы "КамАЗ" автомашинаның кырынга чүдүрүп каан чораан аъш-чем продуктуларының адаанга 1500 литр спирт хевирлиг пластмасс саваларда кудуп каан суук бүдүмелди база янзы-бүрү аттарлыг эм аймаан эрттирип бар чорааш, каайлы хыналдазының үезинде туттурган. Бо талазы-биле РФ-тиң Кеземче хоойлузунуң 16.1 чүүлүнде көрдүнгенин езугаар Россия Федерациязының каайлы хыналдазын таварыштыр бараан эрттирилгезиниң административтиг харыысалгазынга хамаарыштыр херек оттуртунган болгаш истелге чоруп турар.

Тыва каайлының эрге-хоойлу талазы-биле ажыл чорудар адырының ажылдакчыларының дарый хыналда чорутканының түңнелинде илереттингени болза, моол хамааты ук бараанны Абакан хоорайдан ап алган болгаш бодунуң чуртунга барып улаштыр сайгарар сорулгалыг чоруп орган. Бо административтиг чурум үрээшкининиң дугайында оттуртунган херекти Өвүр кожуунуң федералдыг судунче дараазында көөрү-биле чорудар.

Наталья МОНГУШ,
Тыва каайлының парлалга секретары.

ДЕСКИ ДЕРЭЭН ӨГНҮ САДАЙН

2003 чылдың малчыннар Наадымынга тиккен, иштики дериг-херекселдери бүрүн өгнү садып тур бис. Өртээ 60 муң акша азы ВАЗ 08, 09 машина-биле орнап болур бис.

Адрезивис: Таңды кожуун, Балгазын суур, Комсомольская,5.

Телефону: 25-1-45.

Буяна Ткашововна КУУЛАРНЫҢ адынга 2001 чылдың июнь 14-те Чадаананың №2 школазын доосканы, сериязы А номери 7303828 дугаарлыг аттестады читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ӨӨРЕНИР КҮЗЕЛДИГЛЕРГЕ

Тыва Республиканың чонну ажылга хаара тудар талазы-биле күрүнеиниң федералдыг департаментизи

2003 чылдың дөртү кварталында ажыл чок хамаатыларны өөредир талазы-биле конкурсту чарлап тур. Мооң мурнунда бо чылын чарлаан конкурска киришкен кижилер, бир эвес өөредилге чорудуунга өскерилгелер болбаан болза, бо конкурска киржир дугайында билдириишкиннерни ыяап-ла киирер.

Бо талазы-биле билип алыксаар болзуңарза, чонну ажылга хаара тудар талазы-биле рынок килдизинге, Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда, 35 бажыңга келиңер.

Телефону: 1-11-57.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим ынак акывысты, оглувусту **Сергей Хоомаевич БАВУУНУ** сөөлгү орукче үдежип, ажыг-шүжүүвүстү үлешкен төрелдеривиске, кудаларывыска, чаңгысклассчыларынга, №1 ясли-садтың коллективинге, акывыстың чоок эш-өөрүнге, Нарынның энерелдиг чонунга четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттивис.

Бавууларның өг-бүлези.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru
Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100,
ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор —1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—1-18-10, компьютер төвү—1-03-90, культура, өөредилге килдизи—1-03-88, чагаа килдизи—1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09, тел/факс (394-22)1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7162. Чагыг 96.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массальг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.